

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1242>

Geliş Tarihi: 07.03.2018

Kabul Tarihi: 29.03.2018

1936 MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ: AKDENİZ'DE İNGİLİZ-İTALYAN UYUŞMAZLIĞI VE TÜRKİYE'NİN İTALYA'YI SÖZLEŞMEYE DÂHİL ETME ÇABALARI, 1936-1938

Gürhan YELLİCE*

Öz

Bu çalışmanın amacı 22 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından 4 Şubat 1938'de İtalya'nın bu sözleşmeye dâhil olduğu tarihe kadar olan tarihsel süreçte Akdeniz'de İngiltere ve İtalya arasında yaşanan gerginliği ve bu süreçte Türkiye'nin İtalya'yı Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dahil etme girişimlerini ele almak değerlendirmektir. Boğazlar, Lozan Anlaşması ile silahsızlandırılmış ve uluslar arası bir statüye kavuşturulmuştu. Ancak 1932 yılından sonra Mussolini'nin Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurma ideali ve bu politika kapsamında Akdeniz'de izlemiş olduğu *revizyonist* siyasetten kaygılanan Türkiye boğazların yeniden silahlandırılması için bu anlaşmanın revize edilmesi konusunda diplomatik girişimlerde bulundu. İtalya'nın Habeşistan'ın işgali sonrasında Oniki Adaları silahlandırmaya başlaması üzerine bu temaslarını yoğunlaştıran Türkiye 10 Nisan 1936'da Büyük Devletlere bir nota verdi ve boğazların yeniden silahlandırılması talebinde bulundu. Toplanan konferansta yapılan görüşmeler sonrasında Türkiye istediğini almayı başardı. Ancak Bolşevik Rusya, Faşist Almanya ve Demokratik İngiltere'yi ortak bir çatı altında buluşturmaya başaran bu sözleşmeyi İtalya dâhil olmamıştı. İtalyan ve İngiliz arşiv belgeleri yanında dönemin Türkçe ve İngilizce ikincil kaynaklarına dayanan bu çalışma Akdeniz'de egemenlik mücadelesinin yaşandığı bir süreçte Türkiye'nin İtalya'yı sözleşmeye dâhil etme girişimlerini ve İtalya'nın bu konudaki yaklaşımını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye, İtalya, İngiltere.*

* Dr. Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi.

Montreux Strait Convention of 1936: Anglo-Italian Conflict in the Mediterranean and Turkey Attempts to Involve Italy to the Convention, 1936-1938

Abstract

The purpose of this study is to evaluate Turkey's attempts to convince Italy to accept involving the Montreux Strait Convention of 1936 and the conflict between Italy and Britain from the signature of the Convention, 22 July 1936 until Italy's involvement to it 4 February 1938. The Straits were disarmed by the Treaty of Lausanne and gained an international status. However, after 1932, having worried about Mussolini's ideal to reestablish the Roman Empire and his revisionist policies Turkey wanted to rearm the Straits and for this purpose started diplomatic initiatives. Turkey intensified its initiatives following Italy's invasion of Ethiopia and the remilitarization of the Dodecanese Islands. On April 10 1936, Turkey gave a note to the Great Powers, and requested officially rearmament of the Straits. Following the negotiations Turkey reached its goal. But this contract, which succeeded in bringing Bolshevik Russia, Fascist Germany and Democratic England together under one roof, was not included in Italy. Based on mainly Italian and British archival documents this study aims at Turkey's diplomatic initiatives to persuade Italy to involve the Convention and Italy's reaction to it.

Keywords: *Montreux Strait Convention, Turkey, Italy, Britain.*

Giriş

Türkiye, 10 Nisan 1936'da Milletler Cemiyeti, 11 Nisan 1936'da ise Lozan Barış Antlaşması'na taraf ülkeler olan İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya ve Romanya ve Yugoslavya'ya bir nota gönderdi. Akdeniz'deki koşulların "belirsiz" bir hale geldiğinden ve Avrupa'daki devletlerin hızla silahlanmalarından şikâyet eden nota, bu gelişmelerin kolektif güvenliği tehdit ettiğine, dolayısıyla koşulların 1923 yılından oldukça farklı olduğuna işaret ediyor ve boğazların statüsünde değişikliğe gidilerek yeniden silahlandırılması konusunun görüşülmesi için bir toplantı yapılması çağrısında bulunuyordu¹. Bilindiği üzere 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan

¹ Türkiye'nin boğazlar konusunda değişiklik talebine giden süreç ve tartışmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Şarika Gedikli Berber, *Tarihi Açından Türk Boğazları Meselesi (1833-1936)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008; Antony Rocco de Luca, *Montreux Conference of 1936: A Diplomatic Study of Anglo-Soviet Rivalry at the Turkish Straits*, Unpublished PhD Thesis, Stanford University 1974; Suat Zeyrek,

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Anlaşması’na göre Türkiye Çanakkale, Marmara Denizi ve Boğazları tahkim etme hakkından feragat etmek durumunda kalmıştı. Notada, 1923 yılında imzalanan Boğazlar Sözleşmesi’nin Avrupa’nın silahsızlandığı, siyasi koşulların hukuk prensiplerinin değişmezliği ilkesi üzerine inşa edildiği, kara, deniz ve hava tehdidi algısının çok daha az ve giderek de azalma eğiliminde olduğu bir atmosferde imzalandığına vurgu yapılıyordu. Ancak o tarihten bu yana Avrupa’da koşulların değişerek bir savaş atmosferinin ortaya çıktığı, İtalya’nın Oniki Adaları silahlandırarak Akdeniz’deki statükoda değişikliğe gittiği ve böylesi mevcut koşullarda Türkiye’nin en hassas noktasında en ciddi tehlikelere açık bir halde gördüğüne işaret ediliyor; mevcut mekanizmanın kolektif güvenliği sağlamada ağır ve yetersiz kaldığına dikkat çekiliyordu². Peki, Türkiye’nin değişen koşullardan tam olarak kastı neydi?

Lozan Anlaşması’ndan sonraki süreçte içeride yeniden yapılanma sürecindeki Türkiye, dış politikada statükonun devamından yana bir politika benimsemiş, bu amaçla başta İtalya olmak üzere Balkan Devletleri ile dostluk anlaşmaları imzalayarak bölgede kolektif bir güvenlik çemberinin oluşmasını sağlamaya çalışmıştı. 1928 yılında İtalya, 1930’da Yunanistan’la imzalanan dostluk anlaşması ve 1934’teki Balkan Antantı Türkiye’nin bu amacına hizmet eden gelişmelerdi. Bu süreçte *revizyonist* Bulgaristan haricindeki Balkan Devletleri ile oldukça yakın ilişkiler geliştirmeyi başarmış olan Ankara, özellikle 1932 yılından sonraki süreçte İtalya ile olan ilişkilerinde ciddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Bunun temel nedeni Mussolini’nin *Mare Nostrum* söylemi ve genel olarak Akdeniz’e yönelik izlemiş olduğu yayılmacı ve saldırgan politikaları. İtalya’nın 5 Ekim’de Habeşistan’ın işgali, Oniki Adaları yeniden silahlandırılması, bu adalardan Leros Adası’nın donanma ve hava üssüne dönüştürme yönündeki girişimleri, bölgedeki statükoyu giderek artan bir şekilde tehdit etmeye başlamış, Ankara’da Mussolini’nin bir sonraki

Montreux’ye Göre Boğazlar ve Bunun Türk Basınındaki Akisleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1992; İsmail Soysal, Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

² Documents on British Policy Overseas (DBPO), Series 2, Vol.16, “Lorraine (Ankara) to Eden”, No.491, Angora, 10 April 1936; Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Ottava Serie 1935-1939, Vol.III (1 gennaio-9 maggio), Istituto Poligrafico E Zecca Dello Stato, Rome, 1992, “Accordi It Alo-Jugoslavi: Trattato D’amicizia It Alo-Jugoslavo, Documenti 340, s.402-403 “L’incaricato D’affari Dı Turchia A Roma, Karabuda, Al Capo Del Governo E Ministro Degli Esteri, Mussolini”, Rome 11 aprile 1936, Documenti 636, ss.696-698.

hedefinin Doğu Akdeniz olduğu endişesini ortaya çıkarmıştı³. Ankara, İtalya'nın bu adalar üzerinden 1912 yılında olduğu üzere boğazlara, hatta Batı Anadolu'ya yönelik bir saldırı gerçekleştirme ihtimalinden endişe ediyordu. Hatırlanacağı üzere 1911 yılında Trablusgarp'ı işgal eden İtalya, işgali sonlandırma konusunda başarısız olunca Osmanlı Devleti'ni anlaşma masasına getirebilmek amacıyla savaşı Akdeniz'e taşıma kararı almış ve bu karar çerçevesinde 20 Mayıs 1912'de Oniki Adalar ve Rodos'u egemenlik altına almıştı. Yine bu süreçte İtalya Sakız ve Midilli'nin işgali için girişimlerde bulunmuş, boğazlara yönelik tehditkar bir siyaset izlemiş, bu adaların işgaline giden süreçte boğazlara yönelik bazı saldırılar dahi düzenlemişti. Savaşın son bulmasından süreçte ise İtalya Uşi Anlaşması'na aykırı bir şekilde bu adalardaki işgalini sonlandırmamış, dahası İzmir'in işgali için Yunanistan'la büyük bir rekabet içerisine girmişti. Lozan Anlaşması ile bu adaların İtalya'ya ait olmadığı kabul edilmişse de İtalya'nın bölgedeki varlığı Türkiye için her zaman ciddi bir tehdit olarak görülmüştü. Türkiye açısından mevcut koşullarda kaygı verici, belki de dramatik olan, İtalya'nın *revizyonist* politikaları karşısında Milletler Cemiyeti'nin “dünya barışını” sağlama konusunda hiç de yeterli olmadığını anlaşılması, bu gelişmeye karşı duramayan “demokratik ülkeler” İngiltere ve Fransa'nın içerisinde bulunduğu “*acziyetin*” ve Versay Düzeni'nin artık fiilen son bulmaya başladığının anlaşılmasıydı. Üstelik tüm bu gelişmeler Alman militarist siyasetinin Avrupa'yı giderek daha da etkisi altına aldığı ve Balkan Antantı'na dâhil olmayan Bulgaristan'ın yeniden silahlandığı bir atmosferde gerçekleşiyordu. İşte böylesi koşullarda Ankara, boğazların yeniden silahlandırılması için girişimlerde bulunmaya karar verdi ve Milletler Cemiyeti'ne yapılan başarısız girişimlerin ardından nihayet 10 Nisan 1936'da Lozan Anlaşması'nda taraf olan ülkelere bir nota gönderdi ve yapılacak olan bir toplantıda konunun görüşülmesini talep etti.

Türkiye'nin bu çağrısının olumlu karşılanması üzerine İtalya haricindeki diğer tüm ülke temsilcilerinin katılımıyla İsviçre'nin Montrö kentinde uluslar arası bir konferans düzenlenmesine karar verildi. Konferans 22 Haziran 1936'da

³ M.A. Di Casola, “Italo-Turkish Relations Between the two Wars: The Impact of the Ethiopian Crisis”, *Il Politico*, C. 62, S. 2, 1997, s. 333. Türkiye ve İtalya arasında iki savaş arası döneme ilişkin bilgi için bkz. Dilek Barlas, “Akdeniz'de Hasmane Dostlar: İki Dünya Savaşı Arası Türkiye ve İtalya”, *Doğu Batı*, s. 14, 2001, ss: 210-218; Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S.91, 2015, ss.93-126

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’ya Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

başladı⁴. Konferans’ta Türkiye’yi temsil eden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin 18. maddesine göre Boğazların güvenliğini tehdit edecek bir durumu önleme sorumluluğunun verildiği ülkelerden İtalya’nın Habeşistan’a saldırarak Akdeniz’in güvenliğini tehdit eder duruma geldiğinden sözleşmenin yenilenmesini, boğazların tümüyle Türkiye’nin egemenliğine bırakılması ve silahlandırılmasını talep etti. Yapılan uzun müzakerelerin ardından Aras’ın önerisi kabul edildi; Boğazlardaki uluslararası komisyon lağvedilirken egemenliğin tamamıyla Türkiye’ye bırakılmasına karar verildi⁵ Türkiye’nin bu haklı ve yerinde talebi, revizyonist ve revizyonist olmayan ülkeleri ciddi bir ikilemde bırakmış olsa da İtalya haricindeki devletlerin genel olarak tutumu olumlu yönde olmuştu. Habeşistan’ın işgalini Avrupa’daki güç dengesinin radikal bir şekilde değiştiği şeklinde değerlendirmiş *non-revizyonist* devletler açısından sorunların barışçıl bir şekilde çözümlenmesine örnek teşkil edebileceğini düşünmüşler, diğer taraftan revizyonist diğer devletler ise barış karşıtı görünmemek adına bu talebe olumlu yaklaşmışlardı. Sözleşme, Türk dış politikası açısından oldukça büyük bir başarıydı. Ankara Montrö’de oldukça haklı ve güçlü tezler öne sürmüş ve sonunda amacına ulaşarak önemli bir diplomatik zafer elde etmişti⁶. Bu değişiklik ile Türkiye boğazlara tümüyle egemen olmakla kalmıyor, aynı zamanda Akdeniz’deki İtalyan ve Trakya’daki Bulgar tehdidine karşı güvenlik çemberini sağlamlaştırıyordu. Bunun yanında Lozan Anlaşması’ndaki boğazlar maddesini kabul etmeyen Sovyetler Birliği’nin Montrö’ye imza atması bu çemberin tamamlanması açısından oldukça önemli bir gelişmeydi⁷. Ayrıca

⁴ Konferanstaki tartışmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, Çev. Seha L. Meray-Osman Olcay,, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976;

⁵ C. G. Fenwick, "The New Status of the Dardanelles," *The American Journal of International Law*, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1936), pp. 701-706;

⁶ İnönü sözleşmenin mecliste oylamaya sunulması öncesinde yaptığı konuşmada Montrö’nün önemini şu şekilde ortaya koyacaktı: “150 seneden beri aciz ve zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu zamanında türlü şekillerde mevzuu bahsedilen Boğazlar Mukavelesinin [1]936’da Türkiye Cumhuriyeti için bulunan şekli Boğazları Türk Milletinin hâkimiyetine kayıtsız şartsız teslim edilmesidir. Boğazlar konferansından memnuniyetle çıkışımızın bir mühim sebebi, alakadarların hepsinin de memnun çıkmış olmasıdır”. İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları, 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938), Ankara, 1992, s.397-398

⁷ 1 Kasım 1936’da mecliste sözleşmeye ilişkin yaptığı konuşmada Atatürk bu konudan özellikle bahsedecekti: “Türkiyenin hakkını teslim etmekle yüksek dostluk ve anlayış, gösteren (Montrö) mukavelesi akidleri, aynı zamanda kritik devam eden arsiulusal durumun bu önemli

uluslar arası saygınlığı artırmakla birlikte Balkan Antantı içerisindeki rolünü de daha güçlü bir noktaya taşıyordu.

İtalya ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Sözleşmenin uluslararası açıdan önemi, savaş sonrasında imzalanan anlaşmalardan birisinde tamamen diplomasi yoluyla ve amaçları ve çıkarları tümüyle birbirinden farklı Bolşevik Rusya, Faşist Almanya ve Demokratik İngiltere'yi ortak bir çatı altında buluşturarak gerçekleştirilmiş olmasıydı. Bu nedenle sözleşme konferansa katılan tüm devletler nezdinde “büyük bir başarı” olarak değerlendirilmişti. Özellikle son iki yıllık süreçte İtalya ve Almanya'nın tutumu nedeniyle Avrupa'daki tansiyon yükselmiş, devletler arasındaki bloklaşmalar yeniden gündeme gelmeye başlamış, uluslar arası barışı korumak iddiasıyla kurulan Milletler Cemiyeti'nin bu süreçte etkisiz kalması ciddi bir güven bunalımına yol açmıştı. Şimdi otoriter, komünist ve demokratik farklı ideolojik bloklara ait devletlerin boğazlar konusunda ortak bir karara varmış olması bu bunalımın aşılması konusunda bir umut olabilirdi.

Ancak Akdeniz'de önemli bir donanma gücü olan İtalya'nın sözleşmeye dahil olmaması bu başarıyı gölgeleyen bir nitelik taşıyordu. İtalya Türkiye'nin öneriyi resmi olarak gündeme getirdiği andan itibaren boğazların tahkimine karşı bir tutum benimsemişti. Ankara'nın Roma'yı ikna etme girişimlerine karşı Mussolini, böylesi bir durumda boğazların “baskı altına alınacağı” ve gerek bölgedeki gerekse Karadeniz'deki İtalyan ticari çıkarlarının zarara uğrayacağını öne sürmüştü⁸. Ankara, Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) aracılığıyla gerçekleştirilen diplomatik temaslarda söz konusu değişiklik ile ticaret serbestliğinin devam edeceğini ve bölgedeki ticaretin hiçbir şekilde etkilenmeyeceği güvencesi vermeye çalışmış ancak başarılı olamamıştı. İtalya'nın yokluğunda başlayan görüşmelerin devam ettiği süreçte dahi Ankara

devresinde, istikrarı için herkesin çalışması icap eden umumi sulh işine de değerli hizmet etmiş oldular. Tarihte bir çok defa münakaşa ve ihtiras vesilesi olmuş olan Boğazlar, artık tamamiyle Türk hâkimiyeti idaresinde, yalnız ticaret ve dostluk münasebetlerinin muvasala yolu haline girmiştir. Bundan böyle muharib her hangi bir Devletin harb sefinelerinin Boğazlardan geçmesi memnudur. Bu münasebetle, karada ve denizde Büyük komşumuz Sovyet Rusya ile aramızdaki, on beş seneden beri her türlü tecrübeden geçmiş olan dostluğun, ilk gündeki kuvvet ve samimiyetini tamamiyle muhafaza ederek, tabii inkişafında devam ettigini beyan etmekle de, ayrıca memnuniyet duyuyorum”. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, C.13, Devre 5, İçtima 2, Birinci İnikad, 1 Kasım 1936, s.6

⁸ DDF: M. Blondel A M. Delbos, Rome, 20 juin 1936 ; “Strait talks today”, *The Times*, 6 July 1936, s.14.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Roma’yı ikna etme girişimlerini sürdürmüş, hatta imza aşamasında geldiği anda dahi bu çaba devam etmişti. Ancak İtalya bu kez tartışma ve değerlendirmeler aşamasında yer almadığını öne sürmüş, sonuçta sözleşme İtalya’nın katılımı olmaksızın imzalanmıştı⁹. Sözleşmeye dahil olmaması haricinde temel sorun İtalya’nın bu sözleşmeyi tanımayacağını ilan etmesiydi. İtalya’ya göre sözleşme “yasal” olarak değerlendirilemezdi, çünkü İtalya’nın yokluğunda imzalanmıştı; tek taraflıydı (*unilateral*) ve bu nedenle *de facto* idi. İtalya’ya göre sözleşme ancak İtalya’nın onaylaması halinde yürürlüğe girebilecekti. İtalya’nın konferanstaki yokluğu anlaşmanın geçerliliği açısından büyük bir handikapı. İtalya hala Lozan Anlaşması’nı geçerli sayıyordu. Peki, İtalya sözleşmeye dâhil olmayı neden reddetmişti? Bunun nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Öncelikle İtalya, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni İngiltere’nin kendisini Akdeniz’de izole etmeye yönelik siyasetin bir parçası olduğuna inanıyordu. İtalya, özellikle Habeşistan’ın işgalinden sonraki süreçte Türkiye ve İngiltere arasındaki yakınlaşmadan ve bununla bağlantılı olarak Akdeniz’deki İngiliz politikalarından rahatsızlık duymaya başlamıştı. Nitekim bundan sonraki süreçte İngiliz-İtalyan ve Türk-İtalyan ilişkileri giderek artan bir şekilde bozulmaya başlamıştı¹⁰. İtalya’nın Habeşistan’ı işgali karşısında etkisiz kalan Milletler Cemiyeti İtalya’nın bu işgali sonlandırması konusunda baskı uygulayabilmek amacıyla bu devlete karşı askeri ve ekonomik yaptırımlarda bulunulması çağrısında bulunmuştu. İngiltere’nin teşvikiyle gerçekleştirilen bu çağrıya Türkiye olumlu yanıt veren ülkeler arasında yer almıştı¹¹. Bunun yanında

⁹ Anlaşmanın imzalanmasından sonraki süreçte İtalya’nın dahil olması için sözleşmeye bir madde eklenerek açık kapı bırakılmıştı: “Sözleşme, Lozan Anlaşması’na imza atan tüm devletlerin dahil olmasına açıktır”. “Use of the Straits: Scope of New Agreement”, *The Times*, 20 July 1936, s.11.

¹⁰ 1 Nisan’da iki ülke arasındaki ilişkilere yönelik Eden’in şu sözleri iki taraf arasındaki husumeti göstermesi açısından oldukça önemlidir. :“From the above I deduce that while we should not be active in preventing a rapprochement between Italy and her Mediterranean neighbours, it is definitely against our interest to further such a rapprochement with Italy in her present mood. We must not conceal from ourselves that Italy’s hostility to us is at present real, and I believe vindictive. It is my own conviction that Signor Mussolini is speaking the truth when he says that he has not forgotten sanctions. In other words Italy’s menace to us is limited only by her material weakness, not by her temper”. DBPO, “Minute by Mr. Eden on Anglo-Italian relations”, Foreign Office, 1 April, 1937

¹¹ Washinton Times’da Atatürk’ün ölümünden hemen sonra “Rollin’ Along” başlıklı yazıda W.A.S Douglas Atatürk’ün bu konuda İngiltere ile ciddi bir pazarlık yaptığını öne sürüyor: “İngiltere Milletler Cemiyeti aracılığıyla Habeşistan savaşı nedeniyle İtalya’ya karşı yaptırım

İngiltere Akdeniz’de İtalya’yı etkisiz kılmak amacıyla bir takım ittifaklar oluşturma yoluna gitmiş, bu amaçla Fransa ve Amerika ile 25 Mart 1936’da bir Donanma Anlaşması (*Naval Treaty*) imzalamıştı¹². Türkiye, bu süreçte İtalya’yı ticari açıdan zarara uğratabilmek amacıyla yoğun girişimlerde bulunan¹³ İngiltere ile birlikte hareket etmiş hatta Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte Türkiye İngiltere’nin İtalya’dan gelebilecek bir saldırıya koruma teklifini kabul ederek 1936 yılı başında *Akdeniz Paktı* olarak bilinen ittifaka imza atmıştı¹⁴. Bu ittifak, Türk-İngiliz yakınlaşması konusunda bir dönüm noktası oluştururken, aynı zamanda dolaylı olarak Türkiye’nin İngiliz-Fransız bloğuna dâhil olması anlamına gelirken Türk-İtalyan ilişkilerinde önemli bir kırılmanın yaşanmasına yol açmıştı. Bu anlaşma ile taraflar bir diğerine zarar verebilecek bir siyasi ittifaka dâhil olmama güvencesi verdiği için Roma bu anlaşmanın Ankara ile 1928 yılında imzalanan dostluk anlaşmasına aykırı olduğu iddiasıyla Türkiye’ye tepki göstermişti. Mussolini ayrıca bu anlaşma ile İtalya’nın bölgede bir Türk-İngiliz ittifakı ile karşı karşıya kaldığı ve İtalya Akdeniz’de giderek izole olduğu kanaati hâkim olmaya başlarken Montrö’deki Türk-İngiliz ortaklığı ve özellikle Yunanistan’ın bu anlaşmayı desteklemesi bu kaygının daha da artmasına yol açmıştı.

Nitekim Türkiye haricinde, sözleşmeden en çok memnun olan iki devlet İngiltere ve Yunanistan’dı. İngiltere açısından bakıldığında bu sözleşmenin en önemli getirisi Akdeniz’in güvenliğinin sağlanmasıydı. Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte olduğu üzere mevcut koşullarda İtalya’nın bir kez daha Akdeniz’de etkili bir güç olma yönündeki girişimleri İngiltere’yi

uygulama kararı aldığı anda Mussolini ile ticaret yapmak niyetinde olan üyelerden bazıları bu konuda büyük bir ‘yaygara’ (hullabaloo) koparmıştı. Bu noktada İngiltere bu ülkelerin ticari kayıplarını karşılama konusunda maddi güvence vermişti. Atatürk’ün çıkarmış olduğu fatura 3 milyon dolar değerinde silah ve cephane yardımıydı. İngiliz Dışişleri bu talebin ne anlama geldiğini sorduğunda (What the hell does this mean?) Atatürk şu şekilde yanıtlamıştı: “Bu para, söz konusu yaptırımlar nedeniyle İtalya Türkiye ile bir savaşa girmeye karar vermesi ihtimaline karşı gereklidir. Eğer savunmamız için gereken bu parayı İngiltere’den alamazsak İtalya ile husumeti göze alamayız”. Sonuç olarak Atatürk istediği parayı almıştı. Washington Times’den akt. U.S National Archives (NARA), Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944: Turkey; Dec. 8, 1932 - February 15, 1939, ss.200-201.

¹² “Naval Treaty Signed: A Three Power Agreement”, 26 March 1936, *The Times*, p.14.

¹³ DDI ,Ottova Serie 1935-1939, Vol.V (I settembre - 31 dicembre 1936), L’ambasciatore A Madrid, Pedrazzi, Al Capo Del Governo E Ministro Degli Esteri, Mussolini, Documenti 604, Madrid, 11 novembre 1935, s.585

¹⁴ Soysal, age, s.489-492.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’ya Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

kaygılandırıyor. Habeşistan’ın işgali Akdeniz’deki güç dengelerini değiştirmişti ve İngiltere bu koşullarda Türkiye’yi hiçbir şekilde kaybetmek istemiyordu. Sözleşmenin imzalanmasından birkaç gün sonra 25 Temmuz 1936’da İngiliz Genelkurmayı hükümet için yayınladığı memorandumda Türkiye’nin ilişkilerin hiçbir şekilde bozulmaması ve “düşman” bir devletin etkisine girmesine izin verilmemesi gerektiğini dile getirecekti¹⁵. Genelkurmay İtalya ile ilişkilerin giderek kötüye evrildiği bir noktada bunun hayati olduğu görüşündeydi¹⁶. Üstelik Almanya ile 1935 yılında imzalanmış olan donanma anlaşmasının giderek etkisini yitirdiği¹⁷ Almanya’nın Balkanlardaki nüfuzunu her geçen gün daha da artırıyor olduğu ve Bulgaristan ve Yugoslavya’nın Ege’ye inme girişimlerine destek veriyor olduğu hesaba katıldığında İngiltere kendisini Akdeniz’de bir İtalyan-Alman bloğu ile karşı karşıya kalma riski altında hissediyordu. Tam da bu nedenden ötürü İngiltere 1934’te imzalanan Balkan Antantı’na tam destek vermiş, pakta dâhil olmayan Bulgaristan’ın pakta dahil olması için önemli girişimlerde bulunmuş, başarısız olunca Türk-Yunan ilişkilerinin daha da geliştirilmesini teşvik etmişti. Sözü edilen bu risk karşısında İngiltere Türkiye ile yakınlaşmış, dolaylı olarak boğazların tahkimi konusunda Türkiye’ye destek olan Rusya ile birlikte hareket etmiş oluyordu. Bu şekilde İngiltere hem Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkisini kırmayı hedefliyor hem de İtalyan-Alman bloğuna karşı İngiliz-Rus bloğu oluşturmuş oluyordu.

Yunanistan açısından bakıldığında ise Türkiye’nin güçlenmesi Balkanlardaki statükonun korunması açısından önemliydi. İki ülke arasında 1930 anlaşması ile başlayan normalleşme giderek bölgede Bulgaristan tehdidi algısına karşın bir ittifaka dönüşmeye başlamış ve 1933 yılında bu devletin Ege’ye inmesini engellemek amacıyla iki devlet arasında bir anlaşma dahi imzalanmıştı. Balkan Antantı’nın imzalanmasından sonraki süreçte, Yugoslavya’nın tutumu nedeniyle Antant içinde yaşanan kimi ciddi krizlere rağmen iki ülke ortak hareket etmeye devam etmişti. Şimdi boğazların yeniden silahlandırılması Yunanistan açısından bölgedeki statükonun devam

¹⁵ DBPO, Series 2, Vol.17, “Memorandum by the Chiefs of Staff Sub-Committee on proposals for an Eastern Mediterranean understanding with Turkey and Greece”, No.36, 29 July 1936.

¹⁶ İngiltere’nin bu süreçte Türkiye ile ilişkilerini yakın tutmak istemesindeki bir başka önemli neden Kıbrıs’ta yeni bir donanma, askeri ve hava üssü kurma planlarıydı. DBPO, Series 2, Vol.17, “Memorandum by the Chiefs of Staff Sub-Committee on proposals for an Eastern Mediterranean understanding with Turkey and Greece”, No.36, 29 July 1936.

¹⁷ Arthur Marder, “The Royal Navy and the Ethiopian Crisis of 1935-36”, *The American Historical Review*, Vol. 75, No. 5 (Jun., 1970), pp. 1327-1356;

ettirilmesine katkı sağlaması anlamına geldiği için önemli bir gelişmeydi. İtalya, Güneydoğu Ege’de Oniki Adalar ve Rodos’u hala egemenliği altında bulunduruyordu ve diğer adalara yönelik olası bir saldırıda Yunanistan kesinlikle bu adaları koruyabilecek bir donanma gücüne sahip değildi¹⁸. Yunanistan eski Dışişleri Bakanı Periklis A. Argiropoulos Yunan *Ethnos* gazetesinde yayınlanan bir makalesinde boğazların yeniden silahlandırılması durumunun Yunanistan için birçok açıdan büyük bir avantaj sağlayacağını öne sürecekti. Argiropoulos’a göre öncelikle boğazlardaki sıra dışı bu durumun son bulması sadece boğazların değil aynı zamanda Trakya’nın savunması açısından da oldukça önemliydi; artık Yunanistan’ın Trakya konusunda daha fazla endişe etmesine gerek kalmayacaktı. Çünkü silahsızlanma koşulu nedeniyle Türkiye Trakya’yı koruyamıyor ve Asya ve Avrupa’daki ordusu arasındaki iletişimi koordine edemiyordu. Argiropoulos’a göre şimdi Yunanistan müttefiki Türkiye ile birlikte hareket edilmesi halinde bu gelişme Bulgaristan’ın Trakya üzerinden Ege’ye inme planlarına caydırıcı bir etki yaratacaktı. İkinci olarak Argiropoulos’a göre başka askeri anlaşmaların ortaya çıkması için bir örnek teşkil etmesi bakımından da oldukça önemliydi. İtilaf Devletleri’nin sınırlarını korumaya alması için Türkiye’ye böyle bir hak tanımaya razı gelmesi, Yunanistan’ın Trakya’daki sınırlarının tahkim edilmesi konusunda da umut verici bir gelişmeydi¹⁹.

¹⁸ Zisis Fotakis, Greek naval policy and the Great Powers, 1931–40, *Journal for Maritime Research*, C.13, S.1, 2011, ss.55-67.

¹⁹ Bu süreçte anlaşmaya ilişkin Yunan siyaseti ve kamuoyundaki en önemli endişe boğazlara yakın iki önemli Yunan adasının statüsüne ilişkin herhangi bir değişikliğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği meselesiydi. Lozan Anlaşması ile boğazlara yakın Bozcaada ve Gökçeada ile birlikte Yunan egemenliğinde kalan Samotraki ve Limno adaları silahsızlandırılmıştı. Muhalefet bu iki adanın da benzer bir şekilde silahlandırılması konusunda adım atmadığı için hükümete sert eleştiriler yöneltmişti. Hükümet yaptığı açıklamalarda bu adaların Türkiye ve Yunanistan arasında hiçbir şekilde sorun teşkil etmeyeceğini ve Lozan Anlaşmasındaki maddedeki değişikliğin bu adaların silahlandırılması için de geçerli olabileceği yönünde açıklamalar yaparak kamuoyu ve muhalefeti rahatlatmaya çalışmıştı. Örneğin hükümete yakın Proia gazetesi Lozan Anlaşmasındaki 18. Maddenin değişmiş olması durumundan Yunanistan da faydalanabilirdi. Benzer bir şekilde Argiropoulos’a göre ayrıca bu maddenin boşa çıkıyor olması boğaza yakın adaların yeniden silahlandırılması konusunda ciddi bir umut anlamına da geliyordu. Bu mesele dost ve müttefik Türkiye ile çözüme kavuşturulabilecek bir meseleydi. Kaldı ki Argiropoulos’a göre ayrıca Yunanistan böylesi bir gelişme ortaya çıkmışken Sakız ve İkarıya adalarının da silahlandırılması meselesinin Türkiye ile konuşması gerekiyordu. “I Epanohirosis ton Stenon kai ai Nisoï”, *Esteia*, 19 Iouliou 1936; “Fisikai Sinepeiiai ton ohiroseon ton stenon”, *Ethnos*, 21 Iouliou 1936; “Ipegrafi eis Montrai i simvaseis dia ta stena”, I Proia, 21 Iouliou 1936.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Kısacası İtalya boğazların tahkimi düşüncesinin, İngiltere ve Türkiye arasında varılan bir uzlaşma sonucu ortaya çıktığına inanıyor ve bu gelişmenin Akdeniz Pakti’nin daha da güçleneceğine ve bu durumun Balkanlar ve Akdeniz’de İtalyan yayılcı siyasetine büyük bir darbe vuracağına inanıyordu²⁰. Cebelitarık ve Süveyş kanalını kontrolü altında tutan, Malta’da büyük bir donanma üssü bulunduran İngiltere’nin bu sözleşme ile dolaylı olarak boğazlarda da hâkimiyet kurması bu kaygıyı daha da artırıyordu. Akdeniz’e açılan üç kapı, Çanakkale, Cebelitarık ve Süveyş’in İngiltere’nin denetiminde olması İtalya’nın Akdeniz’e hapsolmesi anlamına geliyordu²¹.

İtalya’nın sözleşmeye itiraz etmesindeki ikinci önemli neden bu sözleşmenin Sovyetler Birliğinin emperyal politikalarına hizmet edeceği endişesini taşıyor olmasıydı. Hatta bir Türk-İngiliz yakınlaşmasından öte İtalya boğazlara ilişkin bir Sovyet-İngiliz ittifakının olduğundan şüphe ediyordu. Dolayısıyla bu gelişme karşısında İtalya’nın planı Almanya ile yakınlaşmaktı. Fransa’nın Ankara Büyükelçisi M. Ponsot’a göre İtalya’nın konferansa dahil olmayı reddetmesinin temel nedenlerinden birisi ²² İtalya’nın Almanya ile ilişkilerini yakınlaştırma düşüncesi idi. Fransa’nın Roma Büyükelçisi M. Blondel’ye göre İtalya’nın Akdeniz’e ilişkin siyasetiyle ilgiliydi. Büyükelçiye

²⁰ Öyle ki konferans sonunda Lord Stanley anlaşmaya ilişkin “mucize” ifadesini kullanması karşısında Cenova’daki İtalyan temsilcisi Bova Scoppa “konferanstaki tek mucizenin İngiltere’nin ani siyaset değişikliği” olduğu değerlendirmesinde bulunmuştu Bir şekilde İtalya’nın amacı Türkiye’ye Doğu Akdeniz’de tam olarak güvende olmadığı hissi yaratmaktı. İngiltere için boğazların silahlandırılması Doğu Akdeniz’de İngiltere’nin egemenliğinin güçlenmesi anlamına geliyordu. İngiltere Süveyş ve Gilbatrar’ı elinde bulundurduğu için İtalya bölgede hareket alanı bulamıyordu. Scoppa’ya göre bunun temel nedeni konferans devam ederken temmuz ayı içerisinde Avusturya ve Almanya arasında imzalanan anlaşmanın bir benzerinin İtalya ve Almanya arasında imzalanacağına yönelik duymuş olduğu endişeydi. Fransa ve Sovyetler arasındaki yakınlaşma da hesaba katıldığında İngiltere Akdeniz’de izole olma riskiyle karşı karşıya kalıyor, buna engel olmak için Türkiye ile yakınlaşma siyaseti benimsiyordu. Kısacası İtalya bu sözleşme ile İngiltere’nin Akdeniz’deki varlığını daha da güçlendirdiğine inanıyordu. Bkz. DDI ,Ottova Serie 1935-1939, Vol.IV (10 maggio-31 agosto 1936), The General Secretary Of The Delegation, Bova Scoppa To The Minister Of Foreign Affairs, Ciano, Geneva, 20 July 1936, Documenti 574, s.642-644.

²¹ DBPO, Series 2, Vol.17, “Memorandum on Italian Foreign Policy in the Spanish Civil War by Eden”, Telegram No.115, Foreign Office, 19 August 1936

²² Documents Diplomatiques Français (DDF) 2é série (1932-1939), Tome II (1er Avril-18 Juillet 1936), P.I.E.-Peter Lang,Paris, 2005 M. Ponsot, Ambassadeur de France A Ankara, Delegue a La Conference de Montreux, A M. Delbos, Ministre Des Affaires Etrangères, Montreux, 22 juin 1936

göre Mussolini Avrupa’da ve özellikle Akdeniz’deki durumun muğlâk olmasından dolayı katılmadığını dile getirecekti²³.

Üçüncüsü İtalya’nın bu sözleşmeyi Habeşistan meselesi konusunda Türkiye’ye karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanma planıydı²⁴. Savaşın kazananlarından olmasına rağmen İtalya, Paris Barış Konferansı’nda “haklı taleplerini” alamadığına inanıyordu. 1922 yılında bu tepkiselliğin yarattığı atmosfer sonucunda iktidara gelen Mussolini İtalya’nın “kaybettiği itibar ve onurunu yeniden kazanmak” iddiasında bulunuyordu. Bu nedenle *revizyonist* bir dış politika benimseyen Mussolini’nin iki amacı vardı: Balkanlardaki İtalyan nüfuzunu güçlendirmek, Afrika’da bir İtalyan İmparatorluğu kurarak yeniden Roma İmparatorluğu’nu canlandırmak²⁵. Bu amaçla Mussolini Afrika’da son bağımsız ülke Habeşistan’ı egemenlik altına almaya karar verdi. Ancak 5 Ekim 1935’te başlayan işgal planlanandan çok daha uzun sürdü; İtalyan güçleri ancak 1936 yılı Mayıs ayında başkenti ele geçirebildi²⁶. Mussolini böylece uzun bir süredir hayalini kurmuş olduğu Roma İmparatorluğu konusunda büyük bir adım atılmış olduğuna inanıyor olsa da aslında bölgenin egemenlik altına alınmasında yaşanan günlük İtalyan ekonomisi üzerinde ağır bir yük oluşturmuştu. Hatta İtalyan yazar Alberto Sbacchi’ye göre İtalya ekonomik iflasın eşğine dahi gelmişti²⁷. Dahası işgal tamamlanmış olmasına rağmen bölgede direnişin kısmen devam ediyor olmasıydı. Ülkeyi tümüyle kontrol altına almak ve devam eden düşük yoğunluklu savaşı sonlandırabilmek için İtalya’nın bir an önce uluslar arası meşruiyete ihtiyacı vardı. Bu nedenle Mayıs ayından sonraki

²³ DDF: M. Blondel A M. Delbos, Rome, 20 juin 1936.

²⁴ Scoppa bunu şu şekilde ifade edecekti: “Montrö Sözleşmesi’ne dahil olmamamız bize Türkiye’ye karşı aynı zamanda İtalya’nın Akdeniz’deki genel politik amaçları için de kullanabileceğimiz bir koz imkanı tanımaktadır”. DDI ,Ottova Serie 1935-1939, Vol.IV (10 maggio-31 agosto 1936), The General Secretary Of The Delegation, Bova Scoppa To The Minister Of Foreign Affairs, Ciano, Geneva, 20 July 1936, Documenti 574, s.642-644.

²⁵ İki savaş arası dönemde İtalya’nın dış politikasına ilişkin genel bilgi için bkz. H. James Burgwyn, Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1919-1940, Greenwood Publishing, US, 1997. Ayrıca bkz. Denis Mack Smith, Mussolini’s Roman Empire, Longman, UK, 1976.

²⁶ İşgal öncesinde ve sırasında Mussolini’ye yönelik en önemli eleştiri bu işgal için yeterince iyi askeri hazırlık yapılmamış olmasıydı. Mussoli’nin Habeşistan’a ilişkin politikası ve işgale giden sürece ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Esmonde M. Robertson, Mussolini as Empire Builder: Europe and Africa 1932-36, The MacMillan Press, London, 1977, ss.93-204.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alberto Sbacchi, “Towards the recognition of the Italian Empire: period 1936-37”, Rivista di Studi Politici Internazionali, Vol. 42, No. 1 (165) (Gennaio-Marzo 1975), ss.52-63; Alberto Sbacchi, “Italian mandate or protectorate over Ethiopia in 1935-1936”, Rivista di Studi Politici Internazionali, Vol. 42, No. 4 (168) (Ottobre-Dicembre 1975), pp. 559-592.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

süreçte İtalya’nın temel dış politika önceliği Habeşistan’ın işgalini tanınmasını sağlamaktı. Aslına bakılırsa İtalya işgalin başladığı süreçten itibaren özellikle Büyük Devletler nezdinde yaptığı temaslarda böylesi bir çaba içerisine girmiş, ancak bir sonuç alamamıştı²⁸. Her ne kadar İngiltere ve Fransa aralarında yaşadıkları uzlaşmazlığın da etkisiyle İtalya’nın bu eylemine gereken tepkiyi verememiş olsa da Habeşistan’ın ilhakını tanımak konusunda aceleci davranmak niyetinde değildi. Bu devletler nezdindeki diplomatik girişimlerine paralel olarak İtalya Türkiye ile de bu konuda görüşmelerde bulunuyordu. Bu konuda İtalya Habeşistan ve boğazlar meselesini birleştirmek ve iki sorunu karşılıklı “tavizler” vererek çözmeyi teklif ediyordu. Örneğin İtalya Mayıs ayında “boğazların silahlandırılması talebinin Türkiye’nin “bazı başka alanlarda” İtalya’ya destek olması halinde mümkün olabileceği dile getirmiş²⁹, bu öneri Ankara tarafından kabul edilmemişti.

Kısacası tüm bu nedenleri bir araya getirerek özetlemek gerekirse İtalya Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne dahil olmak için iki talepte bulunuyordu. Akdeniz Paktı’nın lağvedilmesi³⁰, Türkiye’nin Habeşistan’ın işgalini tanınması.

İngiltere’nin Akdeniz’de Statükoyu Koruma Çabaları ve Milano Görüşmeleri

İtalya’nın birinci koşulunun “yerine getirilmesine” giden süreç çok geçmeden İngiltere’nin Akdeniz siyasetinde radikal bir değişikliğe gitmek zorunda kalmasıyla başladı. Ağustos ayından itibaren İngiltere Akdeniz’de İtalya’yı yalnızlaştırarak “yola getirme” politikasının iflas ettiğine inanmaya başladı. Habeşistan’ın işgalinin güç de olsa başarıyla tamamlanması İtalya’ya

²⁸ Alberto Sbacchi, “Toward The Recognition Of The Italian Empire: Franco-Italian Negotiations, 1936-1940”, *Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell’Istituto italiano per l’Africa e l’Oriente*, Anno 30, No. 3 (Settembre 1975), ss. 373-392

²⁹ İtalya’nın kastı Habeşistan’ın işgalinin Türkiye tarafından kabul edilmesiydi. Antony Rocco de Luca, *Montreux Conference of 1936: A Diplomatic Study of Anglo-Soviet Rivalry at the Turkish Straits*, Unpublished PhD Thesis, Stanford University 1974, s.58-59.

³⁰ 24 Ekim’de Roma’da Türkiye Büyükelçisi ve İtalyan Dışişleri Bakanı yardımcısı arasında gerçekleşen görüşmede Büyükelçi’nin İtalya’nın konferansa dahil olması Türkiye için oldukça önemliydi ifadelerine karşılık olarak sarf etmiş olduğu şu sözler İtalya’nın Akdeniz Paktı’ndan duymuş olduğu rahatsızlığa bir kanıt olarak gösterilebilir. “i avoided to give him the reasons that justified our hesitating attitude towards turkey, among which there was the turkish participation in the mediterranean pact that was formed for clearly anti-italian purposes and ofcourse it was in contrast with the friendship agreement between our countries”.

uluslararası alanda bir “itibar” kazandırmış ve Mussolini’ye *Mare Nostrum* konusunda ciddi bir moral kazandırmıştı. Bu işgal sonrasında İtalya’nın İspanya’daki iç savaş ve bu savaşta General Franko’ya açık bir şekilde destek olmaya başlaması İngiltere’yi Batı Akdeniz ve İspanya’nın güneyinde bulunan Gibraltar boğazı ve bölgedeki ticari faaliyetleri konusunda ciddi anlamda endişelendirmişti³¹. 1930’ların başından itibaren İtalya donanma kapasitesini ve özellikle Akdeniz’deki donanma gücünü artırma yoluna gitmiş Oniki Adalar ve Leros’u bir donanma üssüne çevirmişti³². Mussolini benzer bir üssü Rodos’ta kurmak bu üs üzerinden Yakındoğu’da bir etki merkezi yaratmak istiyordu³³.

Daha da önemlisi 1936 yılı başından itibaren İtalya’nın sürekli ve etkin bir şekilde Ortadoğu’da Anti-İngiliz bir propaganda gerçekleştiriyor olması kaygı verici bir başka durumdu. Eden’e göre İtalya’nın bu eylemleri İngiltere’nin bölgedeki pozisyonunu ve prestijini sarsıyordu ve bir an önce sonlandırılması gerekiyordu. Bu nedenle İngiltere Ağustos ayından itibaren

³¹ DBPO, Series 2, Vol.17, “Report by the Chiefs of Staff Sub-Committee on the situation in the Western Mediterranean arising from the Spanish civil war”, No.126, Whitehall Gardens, 24 August 1936. Eden 19 Ağustos’ta kaleme aldığı memorandumda bu kaygıyı ve ikili ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin zorunluluğu şu şekilde ortaya koyuyordu: “In 1922 Mussolini came into power and from this moment onwards the efforts of Italy to assert herself in one way and another rise in a steady crescendo marked, among other things, by the Fiume incident, the Corfu incident, the acquisition and fortification of the Dodecanese and the construction of a first-class military base in the Island of Leros; and terminating in the Abyssinian expedition which, we are now told, had been the subject of Mussolini’s dreams for fourteen years. In parallel with these events which are matters of common knowledge an intensely active campaign of intrigue of an anti-British character has been conducted by the Italians in North Africa, Egypt, India, Arabia, Persia, Anatolia, Bulgaria, Albania and elsewhere. Taking all this into consideration we can hardly avoid the supposition that Italy will regard disturbances in Spain not only as a struggle between Fascism and Communism, but also and primarily as a field in which, by the exercise of activities in line with the policy sketched above, she might find herself at once able to strengthen her own influence and to weaken British sea power in the Western Mediterranean...It is, of course, necessary to bear in mind the necessity for not unduly antagonising Italy (or Germany) at this stage, when we are looking forward to a five-Power meeting at which their co-operation will be essential. But it should be possible to make some declaration, the sense of which will be clear enough, while its wording can give no legitimate cause of complaint or offence to any individual Government. For that purpose it might be sufficient to use even so simple and vague a formula as: Any alteration of the status quo in the Western Mediterranean must be a matter of the closest concern to His Majesty’s Government”. DBFP, Series 2, Vol.17, “Memorandum on Italian Foreign Policy in the Spanish Civil War by Eden”, Telegram No.115, Foreign Office, 19 August 1936

³² Panagiotis Dimitrakis, “Greek Military Intelligence and the Italian Threat, 1934-1940, Journal of Intelligence History, 7:1, s.7.

³³ Denis Mack Smith, Mussolini’s Roman Empire, Penguin Book, London, 1977, s.118.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

İtalya ile ilişkileri normalleştirmek “İtalyan tehdidi endişesini” ortadan kaldırmak için yeni diplomatik bir süreç başlattı³⁴. İngiltere İtalya ile gerçekleştirmiş olduğu bu görüşmelerde temelde Habeşistan meselesi, İspanya’da devam eden iç savaş, Arabistan meselesi, Ortadoğu’da İngiliz karşıtı eylemler ve propaganda, Donanma Anlaşması (*Naval Treaty*) ve Türkiye’yi ilgilendiren en önemli konu olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi başlıkları tartışıldı³⁵. Bu görüşmelerde İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano özellikle İngiltere’nin en çok şikayet ettiği konuların başında gelen Ortadoğu’daki Anti-İngiliz propaganda eylemlerinin “sonlandırılması”, İspanya’nın toprak bütünlüğü³⁶, İtalya’nın Donanma Anlaşması’na dahil olması gibi konularda yapıcı bir tutum benimserken Montrö konusundaki çekimserliğini devam ettirmişti. İngiltere’nin Roma Büyükelçisi Eric Drummond 1 Ocak’ta ortak bildirinın yayınlanmasından bir gün önce Ciano ile yaptığı görüşmede bunu şu şekilde ortaya koyacaktı: “*I said that I had understood once Mediterranean agreement was signed Italy would be prepared to give favourable consideration to question of accession to this convention. Count Ciano rather demurred to this statement and said that this was a matter which his government would obviously have to discuss with the Turkish Government; but Italy was now examining the treaty and so far as he could tell had no objection to it in principle*”³⁷.

Ertesi gün, 2 Ocak 1937’de Roma’da Drummond ve Ciano arasında ortak bir deklarasyona (Italo-British declaration) imza atıldı. Deklarasyonda, her iki ülkenin ve özellikle Akdeniz’deki ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine, Avrupa’daki barış ve güvenliğin devamlılığına katkı sağlama konusundaki kararlılığa vurgu yapıldı; Akdeniz’e giriş ve çıkışlarda karşılıklı çıkarların korunması gerektiği konusundaki görüş birliğine işaret edildi ve en önemlisi Akdeniz’deki statükonun değiştirilmesi (*modify*) konusunda hiçbir

³⁴ DBPO, Series 2, Vol.17, Eden to E. Drummond (Rome), No.426, 2 December 1936.

³⁵ DBPO, Series 2, Vol.17, E. Drummond to Foreign Office, No.526, 1 January 1937.

³⁶ İngiltere nezdinde İspanya’da devam etmekte olan iç savaş Avrupa Barışı’nı tehdit eden en önemli gelişmelerden biri olarak görülüyordu. Hatta İngiltere bu durumu Habeşistan’ın işgalinden daha da kaygı verici görüyordu. Dolayısıyla İtalya ile yapılan görüşmelerde Ciano’nun “İtalya, İspanya’nın mevcut toprak bütünlüğünde hiçbir değişiklik gerçekleştirilmemesinden yanadır” yönünde bir güvence vermiş olması İngiltere açısından oldukça önemli bir kazanımdı. Bkz. “Agreement with Italy”, *The Scotsman*, 4 January 1937, p.8.

³⁷ DBFP, Series 2, Vol.17, Drummond to Foreign Office, No.526, 1 January 1937.

çaba içerisinde olunmadığı ortaya konuldu³⁸. İtalya bu konuda kesin bir güvence verirken İngiltere bu konuda İtalya'yı rahatsız eden en önemli konulardan birisinde Akdeniz Paktı konusunda önemli bir adım atarak benzer bir siyaset izlemek niyetinde olduğunu gösterdi. Bu bildiriden kısa bir süre sonra Eden Akdeniz Paktı'nın sonlandırıldığını açıkladı. Bu gelişmeler Akdeniz'deki gergin atmosferin dağıtılması için bir milat olarak değerlendirildi. İngiliz *Times* gazetesine göre *deklarasyon* Avrupa'da çözüm bekleyen birçok sorunun halledilmesi konusunda önemli bir örnek teşkil edebilirdi³⁹. Her ne kadar Montrö konusunda kesin bir karar çıkmasa da bu bildiri ile tarafların Akdeniz'deki statükonun devam etmesi konusunda uzlaşmaya varmış olmaları Türkiye açısından oldukça önemli bir gelişmeydi.

İngiltere Akdeniz'de normalleşme girişimleri kapsamında İtalya ile görüşmeler gerçekleştirdiği süreçte Türkiye ile ilişkilerin daha da yakınlaşmasına ayrı bir önem göstermeye çalışmıştı. İngiltere'nin en önemli kaygılarından birisi İtalya ile olan yakınlaşma arayışının Türkiye'nin tepkisine yol açabilme ihtimaliydi. Bunun en önemli göstergelerinden birisi İngiliz Kralı VIII. Edward'ın Eylül ayı başında İstanbul'a gerçekleştirmiş olduğu ziyaretti. Nitekim ziyaret Ağustos ayında planlanmıştı⁴⁰. Kral, 4 Eylül'de İstanbul'a geldi ve ki gün kaldığı İstanbul'da Atatürk'le iki resmi iki de gayri resmi görüşmelerde bulundu⁴¹. Ziyaretin temelde iki amacı vardı. Birincisi İtalya ile başlatılan normalleşme sürecinin kesinlikle Türkiye'ye karşı olmadığını ve iki ülke arasındaki işbirliği ve "ittifakın" devam ettiği mesajı vermek ve Türkiye'de kamuoyunda bir sempati yaratmaktı. İkinci neden aynı zamanda İngiltere'nin genel olarak Akdeniz ülkeleri nezdinde bir sempati toplama girişiminin bir parçasıydı. İngiltere sadece birkaç yıl öncesine kadar Türkiye'nin en önemli "düşmanlarından" birisi olarak görülüyordu. Bunun temel nedeni İngiltere'nin Anadolu'ya yönelik politikası ve özellikle Yunanistan'ın İzmir'in işgaline vermiş olduğu destekti. Ancak Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu Hareketi'nin Yunanistan'ı mağlup etmesi ve sonraki süreçte bu gelişmenin Yakındoğu ve Orta Asya'daki haklara önemli bir örnek oluşturmuş olması İngiltere nezdinde hezimet yaratmıştı. Şimdi İngiltere Yakındoğu ve

³⁸ "Britain and Italy: A Mediterranean Agreement, No Alteration of Status Quo", *The Times*, 4 January 1937, s.12

³⁹ "Mediterranean Agreement: Italian Point of View", *The Times*, 5 June 1937, s.11; Kemal Ünal, "Milano'dan Sonra", *Ulus*, 5 Şubat 1937.

⁴⁰ DBFP, Series 2, Vol.17, Loraine to Foreign Office, No.74, Constantinople, 10 August 1936.

⁴¹ "The King in Istanbul: Turkish President's Welcome", *The Times*, 5 September 1936.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Ortadoğu’da etkileri her geçen ün artmakta olan bir İtalyan propagandası ile karşı karşıyaydı. Mussolini bölgede Müslümanların desteğini kazanmak için olağanüstü bir çaba sarf ediyordu. *Mussoli’nin Roma İmparatorluğu* çalışmasının yazarı Denis Mack Smith’e göre Mussolini imparatorluğunu kurmasına yardımcı olabilecek hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyordu; Müslümanların sempatisini kazanmak için bölgede camiler dahi inşa etmekten ve bunun propagandasını yapmaktan geri durmuyordu⁴². Benzer bir şekilde Akdeniz’deki İtalyan tehdidi karşısında Türkiye’nin de İngiltere’ye ihtiyacı vardı.

Ziyaret, Türk ve İngiliz basınında büyük bir ilgi uyandırmıştı. *Cumhuriyet* gazetesi “Büyük misafirimize dün kavuştuk!” başlıklı yazısında Türk halkının ziyarete gösterdiği ilgiye işaret ederken, Yunus Nadi “zaman zaman zaruret olan savaşın insanlığın kahramanlığına layık asil kaideleri olduğunu ve savaşın farklı cephelerinde savaşmış İngilizler ve Türklerin bu kaideler itibarıyla bir diğerlerine fazla kusur isnad edemiyen iki büyük millet olduğu” sözleriyle iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yapıyordu⁴³. İngiliz *Observer* gazetesi Kral’ın Akdeniz’de ziyaret ettiği birçok yerde ciddi bir popülarite ve sempati kazandığını ancak şüphesiz bu konuda en başarılı olduğu ülkenin Türkiye olduğunu öne sürecekti⁴⁴. *Times* gazetesine göre ise ziyaret Montrö ile başlayan işbirliğinin devam ettiğinin bir göstergesiydi⁴⁵. Eylül 1936 tarihli Yunan *Kathimerini* gazetesine göre Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler şimdiye kadar hiç olmadığı kadar iyi bir düzeydeydi ve iki ülke arasında bir anlaşma imzalanması an meselesiydi. Aynı tarihli *Aneksartitos* “İngiliz siyasetinin yeni yönü: Türk İngiliz yakınlaşması” başlıklı yazısında İngiltere’nin Rusya ve hemen ardından Türkiye ile yakınlaşması Londra’nın siyasetini yeni koşullara uygun bir hale getirmeye çalıştığının bir göstergesiydi. Gazeteye göre İngiltere İtalya’nın Habeşistan’ı işgal ederek Akdeniz’de yaratmış olduğu koşulları yeniden değerlendiriyordu. Montrö konferansı sırasında İngiltere’nin bu tutumu açık bir şekilde belli olmuştu. İngiltere

⁴² Denis Mack Smith, *Mussolini’s Roman Empire*, Penguin Book, London, 1977, s.117

⁴³ “Büyük Misafirimize dün kavuştuk”, *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1936

⁴⁴ “Changes in the Balkans, Modern Turkey, Progress under Atatürk, The Fortification of the Straits, Faith in British Policy”, *The Observer*, 18 October 1936, p.16.

⁴⁵ “The King in Gallipoli”, *The Times*, 4 September 1936, p.12

Türkiye'nin taleplerini destekleyerek açık bir şekilde İtalya'ya karşı olduğunu ortaya koyuyordu⁴⁶.

Yunan *Aneksartitos* gazetesi bu iddialarında kısmen haklıydı; Kral'ın İstanbul ziyareti İtalya nezdinde şüpheyle karşılanmıştı. Bu ziyaretlerden kısa bir süre sonra 17 Eylül 1936'da Londra'da İtalyan Büyükelçi Signor Grandi ile yapılan görüşmede her iki tarafta ilişkilerin normalleştirilmesi, önemli meselelerin çözüme kavuşturulmasında birlikte hareket etme konusundaki kararlılıklarını dile getirmiş hatta bu konuda beş büyük devletin katılımıyla genel bir konferans yapılması konusunda prensip anlaşmasına dahi varılmıştı⁴⁷. Yine bu görüşmede İtalyan Büyükelçi İngiliz Kralı'nın Türkiye'yi ziyaretinin İtalyan Hükümetince "art niyet taşıyan bir gelişme olmadığını" belirtmişti. Ancak aslında İtalyan Hükümeti bunun tam tersi bir düşünceye sahipti. Nitekim İngiltere ve Türkiye arasındaki tüm bu gelişmeler İtalya tarafından büyük bir dikkatle takip ediliyordu. Örneğin 5 Ekim'de Bova Skoppa Ciano'ya gönderdiği telgrafta Fransız delegasyonu sekreteri De Panafieu'nun kendisine şu bilgiyi aktardığını rapor ediyor. "Türkiye ve İngiltere arasında Cenova'da "Türkiye'ye savaş materyali sağlanması konusunda bir uzlaşmaya varıldığını ayrıca Türkiye'nin Hatay konusundaki kararlı tutumunun İngiltere'nin desteğinden de cesaret alınarak gerçekleştirildiğini öne sürecekti. Skoppa'nın iddiasına göre İngiltere bunun karşılığında olası bir savaş durumunda Türkiye'nin donanma üssünü kullanma garantisi almıştı. "Skoppa başka bir raporunda Eden ve Aras arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonunda iki ülke Türkiye'de fabrikalar kurulması konusunda uzlaşmaya varmıştı.

İtalya'nın Türk-İngiliz ilişkilerindeki gelişmeleri yakından takip ediyor olması bir yana Roma'da İngiliz-İtalyan görüşmelerine paralel olarak Ankara ve Roma arasında da özellikle Montrö meselesinin çözümü konusunda pazarlıklar devam ediyordu. 24 Ekim'de uzun bir aradan sonra Türkiye'nin Roma Büyükelçisi ve İtalyan Dışişleri Bakanı yardımcısı Bastianni arasında Montrö uzlaşmazlığı konusunda kritik bir görüşme gerçekleşmişti. Bu görüşmede Büyükelçi İtalya'nın Montrö Konferansı'na katılmamasının bir hata olduğunu, bu katılımın Türkiye açısından oldukça önemli olduğunu ve bu tercihin "İtalya Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusunda kendisini güvende hissetmesini

⁴⁶ DDI Ottova Serie 1935-1939, Vol.V Il Ministro Ad Atene, Boscarelli, Al Ministro Degli Esteri, Ciano, Documenti 41, Atene, 9 settembre 1936, s.41-44.

⁴⁷ DBFP, Series 2, Vol.17, Eden to Ingram (Rome), Telegram No.203, Foreign Office, 17 September 1936; il segretario generale aggiunto della delegazione alla s.d.n., bova scoppa, al ministro degli esteri, ciano", Documenti 162, Ginevra, 6 Ottobre 1936, s.240.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve
Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

istemiyor” şüphesini doğruladığına vurgu yaparak İtalya’yı bir an önce sözleşmeye dâhil olmaya davet etmişti. Buna karşın Bastiani (“bunun asıl nedeninin Türkiye’nin Akdeniz Paktı’na dâhil olmasıdır” ifadesini kullanmaktan özellikle sakınarak) Türkiye’nin böylesi bir koalisyona dâhil olarak Akdeniz’deki gerginliğin azaltılmasına yardımcı olmadığını, bu koalisyon üyelerine ilişkin İtalya’nın birçok çekincesinin olduğunu ve ayrıca konferansın ertelenmesi çağrısının Türkiye tarafından dikkate alınmadığı şikâyetinde bulundu. Ayrıca Bastiani, bu talepleri dikkate alınmadığı için İtalya’nın konferansa katılmadığını ve kararların İtalya’nın yokluğunda alındığından ciddi bir şekilde gözden geçirilmeden kabul edilemeyeceğini dile getirmişti. Bu görüşme iki taraf arasında uzun bir süredir devam eden gergin ilişkilerin yumuşamasında önemli bir başlangıç olmuştu. 1 Kasım 1936’da Atatürk, mecliste yaptığı konuşmada boğazların tüm hakimiyetine geçmesinin bölgedeki ticaret ve dostluk ilişkilerinin daha da geliştirilmesine yardımcı olacağına vurgu yapmış, 18 Kasım’da Aras İtalya’nın Ankara Büyükelçisi Galli ile yaptığı görüşmede bu konuşmaya atıfta bulunarak artık iki ülke arasında “karşılıklı samimi bir anlayış” atmosferinin kurulmasının zamanı geldiğini dile getirmişti. Bu görüşmede Aras ayrıca şu iki noktanın altını çizmişti: *Akdeniz Paktı* politikaları artık son bulmuştur; Türkiye’nin bu noktada tek endişesi uluslararası durumu daha da karmaşık hale getirecek yeni anlaşmaların imzalanmasıdır. Türkiye, İtalya ve İngiltere arasında kısa bir süre içerisinde gerçekleşen yakınlaşmayı memnuniyetle karşılamıştır; bu yakınlaşmanın bir dostluk anlaşması ile taçlandırma düşüncesinin büyük devlet adamlığına yakışır bir tutum olduğuna inanmaktadır. Böylesi bir dostluk anlaşması Akdeniz’deki barışı çok daha sağlam bir hale getirecek ve artık Akdeniz Paktı ile ilgili daha fazla bir şeyler konuşulmasına gerek kalmayacaktır. Türkiye’nin artık böylesi bir Pakta ihtiyacı olmayacaktır. Galli’ye göre Aras’ın bu sözleri Türkiye’nin İtalya ile iyi ilişkiler geliştirmek istediğinin ve İtalyan karşıtı bir blokta yer almama taraftarı olduğuna yönelik ikna edici olunmak istendiğinin bir göstergesiydi. Ancak buna karşın Büyükelçiye göre İngiltere Türkiye üzerinde ciddi bir etki yaratmayı başarmıştı ve olası bir savaşta Türkiye’nin İngiltere ile birlikte hareket etmesi güçlü bir ihtimal olarak görünüyordu⁴⁸.

⁴⁸ DDI Ottova Serie 1935-1939, Vol.V, Galli al Ciano, Documenti 439, Ankara, 18 novembre 1936, s.488-490.

İşte bu görüşmelerin yarattığı olumlu atmosferin de etkisiyle İngiliz-İtalyan deklarasyonundan bir ay sonra bu kez benzer bir deklarasyon Türkiye ve İtalya tarafından yayınlandı. Ekim ayından itibaren taraflar arası ilişkilerin yumuşamaya başlaması ve İngiliz-İtalyan yakınlaşmasını fırsata dönüştürmek isteyen Atatürk İtalya ile ilişkileri normalleştirmek ve İtalya'nın Montrö sözleşmesine dahil olması konusunda yeni bir girişim başlatma kararı aldı. Bu amaçla ocak ayı sonunda Aras, ikili görüşmelerde bulunması için İtalya'ya gönderildi. 3 Şubat'ta Milano'da Aras ve Ciano arasında yaklaşık olarak beş saat süren iki görüşme gerçekleştirildi⁴⁹. İlk görüşmede iki ülke arasındaki meselelere ilişkin üç konu başlığı görüşülmüştü: Montrö boğazlar sözleşmesi, Akdeniz'deki genel durum ve Balkanlar Meselesi. Şüphesiz en önemli konu başlığı Montrö meselesiydi. Bu görüşmede Ciano İtalya'nın "bazı pürüzlerin giderilmesi halinde" prensip olarak Montrö Sözleşmesine dahil olmaya karşı olmadığını dile getirmiş, bunun karşılığında Türkiye'nin bir an önce Habeşistan'ı ilhakının ve İtalyan İmparatorluğu'nun resmi olarak tanınması talebinde bulunmuştu^{50, 51}.

⁴⁹ Diğer başlık Akdeniz'deki statükoya ilişkin Aras, yakın bir zaman önce İtalya ve İngiltere arasında yapılan anlaşmanın Türkiye nezdinde büyük bir memnuniyetle karşılandığını dile getirdi ve Türkiye'nin bölgeye ilişkin siyasetini şu şekilde özetledi: Karadeniz'de Sovyetlerle işbirliği ve dostluğun devam ettirilmesi, Akdeniz'de İtalya ve Yunanistan'la yakın ilişkilerde bulunulması ve İngiltere ile dostça işbirliğinin devamı. Aras ayrıca Türkiye'nin Akdeniz'de yalnızca Yunanistan ve İtalya ile bağlayıcı bir anlaşması olduğunu, buna karşın İngiltere ile bu konuda yazılı herhangi bir anlaşma olmadığını hatırlattı ve Türkiye'nin önceden İtalya'ya danışmaksızın hiçbir eylemde bulunmayacağı taahhüdünde bulunarak bir bakıma İtalya'nın Akdeniz'de Türk-İngiliz ittifakı endişelerini gidermeye çalıştı. Son olarak Balkanlar konusunda ise Aras, Türkiye'nin önceliğinin Yunanistan'la olan dostluğun devamı olduğunu, Yugoslavya ile olan ilişkilerin ikincil öneme sahip olduğunu, Bulgar-Yugoslav Anlaşması'nın Anti-Bolşevik bir karakter taşıması nedeniyle kabul edilebilir olduğunu, Yugoslav-İtalyan yakınlaşmasının ise memnuniyet verici olduğunu dile getirecekti. DDI Ottova Serie 1935-1939, Vol.VI, "Ciano, Appunto" (Memorandum), Milano, 4 febbraio 1937, Documenti 124, ss.158-160

⁵⁰ Türkiye özellikle Montrö sonrasında İtalya ile yapılan temaslarda gayri resmi olarak (de facto) bu konuda İtalya'ya güvence veriyor ancak İtalya ısrarla bu tanınmanın bir an önce resmi olarak (de jure) yapılması talebinde bulunuyordu. Bu ilk görüşmede Ciano'ya göre Aras pişmanca bir tutumla (*act of contrition*) Türkiye'nin İtalya'ya karşı hiçbir şekilde herhangi bir husumet beslemediğini gösterme çabası içerisindeydi ve İtalya ve Türkiye arasında daha önce imzalanmış olan dostluk anlaşmasının yenilenmesi talebinde bulunuyordu. Bkz. Ciano's Diplomatic Papers, (CDP), "Conversation with the Turkish Foreign Minister, Rustu Aras", Milan, 4 February 1937, ss.93-95

⁵¹ Ciano's Diplomatic Papers, (CDP), "Conversation with the Turkish Foreign Minister, Rustu Aras", Milan, 4 February 1937, ss.93-95

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Ciano ayrıca Türkiye’nin “kesinlikle gereksiz olan ve İtalya hükümeti nezdinde büyük bir rahatsızlık yaratan” kendisine yönelik bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Oniki Adaların silahlandırılması konusunda İtalya’ya yönelik protesto eylemlerinin son bulması gerektiğini dile getirmişti. Ciano’ya göre uluslararası haberleşme (*comunicazioni imperiali*) yolunda çok önemli bir durak olan adaların silahlandırılmasındaki temel amaç tümüyle güvenlikti, Türkiye’ye yönelik herhangi bir saldırgan tutum söz konusu değildi. Leros’un tahkimatı konusunda ise Ciano bunun kesinlikle Türkiye’ye yönelik herhangi bir saldırı amacıyla gerçekleştirilmediği güvencesi verecekti⁵². Sonuç olarak bu ilk görüşmede taraflar şu iki konuda kesin bir uzlaşmaya varmıştı: İtalya Türkiye’nin boğazları tahkimini kabullenecek, yani Montrö Sözleşmesine dahil olacak, bunun karşılığında Türkiye İtalya’nın Leros adasını tahkimine razı gelecek ve Habeşistan’ın resmi olarak tanıyacaktır. Öğleden sonra gerçekleştirilen ikinci görüşmede ise daha ziyade iki ülke arasındaki yönetsel ve teknik konular konuşulmuştu. *Giornale d’Italia* gazetesinin aktardığına göre bu ikinci görüşmede ayrıca ekonomik ve kültürel bazı konular da tartışılmış bu noktada İtalya bir Asya ve Avrupa ülkesi olarak Türkiye’nin aynı zamanda Avrupa ile olan ilişkilerine de “gereken” önemi vermesi gerektiği yönünde bir talepte bulunmuştu⁵³. Görüşmeler sonrasında yayınlanan ortak bildirimde “iki ülke arasında görüş ayrılığı yaratan hiçbir mesele olmadığı ve iki taraf arasındaki ilişkilerde karşılıklı güvenin esas alınması gerektiğine ilişkin bir görüş birliği olduğuna vurgu yapıldı⁵⁴. İtalyan *La Tribuna* gazetesine verdiği

⁵² Mussoli yanlısı gazete *Popolo d’Italia* bunu şu şekilde savunacaktı: “Leros’ta bulunan üssümüz tümüyle savunma ihtiyaçlarımızın karşılanmasını amaçlamaktadır, tıpkı İngiltere’nin Kıbrıs’ta sahip olduğu istihkâmlarda olduğu üzere” Bkz. “Italian Assurances to Turkey: Straits Convention”, *The Times*, 4 February 1937, s.16

⁵³ *Giornale d’Italia*’dan akt. “H simasia ton italoourkikon sinennoiseon”, *I Proia*, 6 Fevrouariou 1937.

⁵⁴ Tebliğ’in tam metni şu şekildedir: “İtalya Hariciye Nazırı ekselans Kont Ciano ve Türkiye Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Aras bugün Milanoda mülaki olmuşlar ve geniş bir fikir teatisi esnasında 30 Mayıs 1928 tarihli İtalyan-Türk muahedesi zihniyeti dâhilinde, iki Bakan, iki memleketi alakadar eden muhtelif meselelerde umumi mahiyetteki meseleleri ve bilhassa Boğazlar rejimi hakkındaki Montreux muahedenamesi ve iki memleketin şarki Akdeniz’deki mütekabil vaziyetleri ile alakadar meseleleri tetkik eylemişlerdir. Bu dostane ve dakik tetkik ve fikir teatisi, İtalya ile Türkiye arasında münazaunfih hiçbir mesele olmadığı ve iki memleket münasebetlerinde ancak mütekabil itimad hisleri mevcut bulunabileceğini sarih surette ispat etmiştir”. “Resmi Tebliğ”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1937; “Milano tebliği”, *Ulus*, 4 Şubat 1937, s.1-5; “Italian Assurances to Turkey: The Straits Convention”, *The Times*, 4

demeçte Aras, İtalya'nın "uygun bir zamanda" Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dâhil olma sözü verdiğini, *Cumhuriyet* gazetesine verdiği beyanatta Ciano "Akdeniz'de barışın muhafazası için iki ülke arasında dostluğun elzem" olduğunu dile getirecekti⁵⁵. *Popolo d'Italia* gazetesi ile yaptığı röportajda ise bu görüşmenin 1928 yılında Mussolini ile yaptığı görüşmenin bir benzeri olduğunu kişisel olarak ona karşı saygı ve hayranlık duyduğunu dile getirdi⁵⁶.

Görüşmenin Türkiye açısından en önemli "kazanımı" İtalya'nın Anadolu'ya yönelik herhangi bir saldırgan siyasetinin olmadığını taahhüt ediyor olmasıydı. Görüşmelerden sonraki süreçte Türkiye'nin iki önemli beklentisi vardı: İtalya'nın bir an önce Montrö Sözleşmesi'ne dahil olması ve bu görüşmelerin İngiltere ve İtalya arasında yapıldığı üzere Akdeniz'de bir anlaşmaya dönüşmesiydi. Ankara ayrıca sadece iki ülke arasında değil, aynı zamanda İtalya ve Balkan Antantı'nın diğer üyeleri arasında da bir yakınlaşma gerçekleşmesi beklentisi vardı⁵⁷. Nitekim Ciano ile yaptığı görüşmede Aras'ın Türkiye'nin İtalyan-Yugoslav yakınlaşmasına sıcak baktığı yönündeki ifadeleri tümüyle Balkanlardaki statükonun sağlamaştırılmasına yönelik beklentinin bir yansımasıydı. Dolayısıyla Aras Roma'dan iki taraf arasında bir anlaşma imzalanmasına ilişkin oldukça umutlu ayrılmıştı. İngiliz-İtalyan Anlaşması ve Milano Görüşmeleri Ankara'da bölgedeki gerginliğin sonlandırılması ve İtalyan tehdidinin azalması konusunda büyük bir beklenti yaratmıştı. Ankara'nın öncelikli beklentisi iki ülke arasındaki dostluk anlaşmanın bir an önce yenilenmesiydi.

Görüşme, gerek her iki ülke gerekse uluslararası basında büyük bir ilgiyle takip edilmiş ve sonuçları bakımından oldukça önemli görülmüştü. Türkiye ve İtalya'da basın genel olarak Milano görüşmelerinin büyük bir başarı ile neticelendiği, iki taraf arasında uzun bir süredir gergin olan ilişkilerde yeni bir başlangıç yaratacağı ve iki ülke arasındaki dostluğun bu vesileyle yeniden

February 1937, s.16; "Fortification of the Dardanelles: Italy's Acceptance", *The Manchester Guardian*, 4 February 1937, s.9

⁵⁵ İtalyan La Tribuna'dan akt. "Ta apotelesmata ton sinomilion metaxi ton k.k. Tsiano-Aras en Milano", I Proia, 5 Fevrouariou 1937; "İtalyan Hariciye Nazırı Kont Ciano'nun "Cumhuriyet'e" Beyanati", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1937.

⁵⁶ İtalyan Popolo d'Italia'dan akt. "H hthesini sinantisis ton k.k. Tsiano kai Aras", I Proia, 4 Fevrouariou 1937.

⁵⁷ DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol.VI, Il Ministro a Sofia, Sapuppo, al Ciano, Documenti 139, Sofia, 8 febbraio 1937, s.176.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve
Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

canlanacağı görüşündeydi⁵⁸. İtalyan haber ajansı *Stefani* haber ajansına göre boğazların yeni statüsünün İtalya tarafından kabul edilmesi konusunda önemli bir görüşme olduğunu ifade edecekti. İtalya’nın hukuki ve diğer koşulları göz önüne alarak böylesi bir adım atacağını öne sürecekti. Hükümet yanlısı *Tevere* gazetesi İtalya’nın Türkiye’nin boğazlardaki haklarını tanımaya hazır olduğunu ancak boğazların hiçbir şekilde Sovyetlerin emperyalist emellerine hiçbir şekilde hizmet etmemek koşuluyla bunun kabul edildiğini öne sürecekti⁵⁹. Yunus Nadi “Milano Münasebeti ile Türk-İtalyan Münasebetleri” başlıklı yazısında bu beklentiyi şu şekilde dile getirecekti: “...*Realist politikayı anlamakta çok hassas olan faşist İtalya, zamanın geldiğini takdir eder etmez bizim bu hayati işimizde Türk noktai nazarına ve milletler arası kabul olunan şekle iltihak imkânını belirtmekte gecikmedi. Zaten Montrö’de bu işe karar verildiği zaman yeni rejimi imzalayan devletler, bu işte kendilerinden sonra ve kendileri kadar alakadar en büyük Akdeniz devleti İtalya’nın yeni muahedeye ilhakına açık kapı bırakmışlar ve bunu açıkça ifade eylemişlerdi. İtalya’nın Montrö’ye niçin gelmediğini tekrar tafsile hacet yoktur. Bu Habeş macerasının son pürüzlerinden mütevellid bir zaruretti. Şimdi artık o mesele kalmamış ve Türk-İtalyan münasebetlerinin o arizi sebeple buğulanan bir parçacık sisli vaziyeti tamamen berraklanmıştı...*”⁶⁰. Yugoslav basını genel olarak görüşmenin Anti-Sovyet bir karakter taşıdığı görüşündeydi. Örneğin Yugoslav Politika gazetesi ise bu görüşme sonrasında Yugoslav Hükümeti nezdinde Türkiye’nin de anti-komünist birliğe dâhil olmasına ilişkin bir beklenti ortaya çıktığını ifade edecekti. Fransız basını benzer bir görüşü paylaşıyordu. Örneğin Fransız *Journal* gazetesinin iddiasına göre görüşmedeki olumlu tutumunun temel nedeni İtalya’nın Türkiye’yi Sovyetlerden uzaklaştırma kaygısıydı⁶¹. bunun yanında Fransız basını bu görüşmeyi İtalya’nın Fransa’yı Balkanlardaki etkisini azaltmaya yönelik bir eylem olarak da görüyordu⁶². Genel olarak

⁵⁸ “Türkiye ile İtalya arasında hiçbir ihtilafı hiçbir mesele yoktur”, Akşam, 4 Şubat 1937; “Milano Mülakatı Muvaffakiyetle Neticeleniyor”, Cumhuriyet, 4 Şubat 1937; “Milano’da Tevfik Rüşdü Aras ve Kont Ciano arasında yapılan mülakat çok samimi oldu”, Ulus, 4 Şubat 1937.

⁵⁹ “Ta apotelesmata ton sinomilion metaxi ton k.k. Tsiano-Aras en Milano”, I Proia, 5 Fevrouariou 1937.

⁶⁰ Cumhuriyet, 4 Şubat 1937, s.1-7.

⁶¹ Politika’dan akt. “Ta apotelesmata ton sinomilion metaxi ton k.k. Tsiano-Aras en Milano”, I Proia, 5 Fevrouariou 1937.

⁶² “The Italo-Turkish Discussion”, *The Manchester Guardian*, 6 February 1937, s.17.

tarafların “iki taraf arasında uzlaşmazlık yaratan bir husus yoktur” açıklamasına yer veren ve bu açıklamayı oldukça önemli bulan İngiliz basını Akdeniz’deki uyumun önündeki engellerin kalkması yönünde oldukça yapıcı bir gelişme olduğunu yazacaktı⁶³. Hatta *Morning Post* gazetesine göre bu görüşme iki ülke arasında bir anlaşma için çok önemli bir başlangıç olduğunu ve kesinlikle Roma, Atina ve Belgrat arasında bir diyalog başlamasına vesile olacaktı. İtalyan *Giornale d'Italia* gazetesi yazarı Virginio Gayda “Türk-İtalyan görüşmelerinin önemi” başlıklı yazısında her iki ülke arasında politik işbirliğinin yeniden başlaması için önemli bir başlangıç olduğunu yazacaktı. Bu görüşmenin her iki ülkenin de karşılıklı beklentilerinin ve amaçlarının netleştirilmesi konusunda önemli bir görüşme olduğunu, 1928 yılındaki imzalanan ve 1932 yılında yenilenen dostluk anlaşmasının daha sonrasında devam ettirilemediğini çünkü İngiltere’nin teşvikiyle Türkiye’nin İtalya’ya husumet içerisindeki ülkelerle anlaşma imzalamayı (Balkan Antantı) tercih ettiğini ifade ediyor. Ancak bu görüşme ile İtalya’nın Türkiye’ye yönelik bir art niyet taşımadığının “anlaşılması” konusunda önemli bir görüşmeydi⁶⁴.

İtalyan-Yugoslav Anlaşması ve Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi

Her ne kadar görüşmelerden büyük umutlarla ayrılmışsa da Ankara İtalya’nın Akdeniz’e yönelik gerçek emellerinden vazgeçmediği şüphesini taşımaya devam ediyordu. İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi P. Lorainne 12 Şubat’ta Foreign Office’e gönderdiği bir raporda Türkiye’nin İtalya’nın Akdeniz’deki siyasetine önlem almak için askeri olarak güçlenmeye çalışması ve İtalya’nın politikalarını oldukça yakından takip etmesini buna bir kanıt olarak gösteriyordu. Büyükelçiye göre ayrıca Ciano’nun aynı gün Belgrad ile başlatılan gizli görüşmelerden Yugoslav Hükümeti’nin isteğiyle Aras’a hiçbir şekilde bahsetmemesi düşündürücüydü. Türkiye’nin yakın bir zamanda Türk-İtalyan dostluk anlaşması beklentisinin oldukça uzak olduğunu gösteriyordu⁶⁵.

⁶³ Bu ifade İngiliz basınındaki farklı görüşteki, *The Times*, *Observer*, *News Chronicle*, *Morning Post* gazetelerindeki yazıların analizini yapan İtalya’nın Londra Büyükelçisi Grandi’nin değerlendirmesinin bir özetidir. Bkz. DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol.VI, L’ambasciatore a Londra, Grandi al Ciano, Documenti 146, Londra, 9 febbraio 1937, ss.185-187.

⁶⁴ *Giornale d'Italia*’dan akt. “H simasia ton italotourkikon sinennoiseon”, I Proia, 6 Fevrouariou 1937.

⁶⁵ DBFP, Series 2, Vol.18, Loraine to Foreign Office, Telegram No.170, Angora, 12 February 1937.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Nitekim Ankara’nın bu şüphesini kaygıya dönüştürecek gelişme çok geçmeden yaşandı. İtalya 3 Mart 1937’de Yugoslavya ile bir dostluk anlaşması imzaladı. Aslında böylesi bir anlaşmanın imzalanmasına 1936 yılı Aralık ayında karar verilmiş bu amaçla Ocak ayında taraflar arasında bazı görüşmeler gerçekleştirilmişti. Ancak anlaşmaya giden esas müzakere ve pazarlık süreci 4 Şubat 1937’de başlamış ve yaklaşık birbuçuk aylık süreç sonunda bir anlaşma ile noktalanmıştı⁶⁶. İki ülke arasında 1924 yılında imzalanan dostluk anlaşması 1929’da yenilenmemiş ve özellikle Arnavutluk sınırı ve Fiume konusunda iki ülke arasındaki gerginlik etkileri artan bir şekilde devam etmişti. Bu nedenle anlaşma özellikle batı sınırlarına yönelik İtalyan tehdidinin “bertaraf edilmesi” açısından bu saldırmazlık anlaşması (*non-agression pact*) Yugoslavya’ya en büyük dış politika tehdidi karşısında ciddi bir güvenlik sağlıyordu⁶⁷. Diğer taraftan anlaşma İtalya için çok daha büyük bir önem taşıyordu. Kısa bir zaman önce Avrupa’da hızla yükselen Alman militarist politikalarına karşı Fransa Küçük Antant (*Little Entente*) üyeleri ile karşılıklı yardım anlaşması (*mutual assistance*) imzalamıştı. İtalya Yugoslavya’nın bu anlaşmaya dâhil olarak Anti-Alman dolayısıyla Anti-İtalyan bir bloğa dâhil olabileceğinden kaygılanıyordu. Eden’e göre bu anlaşma ile İtalya bu kaygıyı tümüyle ortadan kaldırıyordu⁶⁸. İtalya açısından çok daha önemli kazanç bu anlaşma ile Balkan Antantı’nın fiilen ikiye bölünmesini sağlamış olmasıydı. Peki nasıl? Anlaşmada yer alan üçüncü bir devlete yönelik yapılacak herhangi bir savaşta Yugoslavya’nın tarafsız kalacağı maddesi olası bir savaşta Yugoslavya’nın müttefiklerine yardıma gitmeyeceği anlamına geliyordu. Bu Antantın en başta oluşturmak istediği kolektif güvenlik çemberinin fiilen son bulduğu anlamına geliyordu. Dahası bölgedeki güvenlik endişelerini daha da artırmıştı. Ankara’nın endişesi İtalya, Bulgaristan ve Yugoslavya arasında kurulan ittifakın Trakya ve Ege’de

⁶⁶ CDP, “Agreement with Yugoslavia, 4 February-26 March 1937”, s.92.

⁶⁷ Documents on British Foreign Policy Overseas (DBPO) 1919-1939, Series 2, Vol.18, Sir R. Campbell (Belgrade) to Eden, Telegram No. 55, Belgrade, 23 March 1937. İtalya açısından bakıldığında ise bu anlaşma Arnavutluk’un işgalinin Yugoslavya tarafından bu anlaşma ile dolaylı olarak tanınıyor olması ve Yugoslavya’nın İtalyan ekonomik periferisine giriyor olması önemli bir kazanımdı. Şüphesiz en önemli kazanım bu anlaşma ile İtalya’nın Balkan Antantı’nın prestijinin daha da sarsılmasını ve Antant’ın “fiilen ikiye bölünmesini” sağlamış olmasıydı. Bkz. Ai amoivaiai parahoriseis tis İtalias kai Yiougoslavias dinamei tis simfonias”, H Ethniki, 27 Martiou 1937.

⁶⁸ DBFP, Series 2, Vol.18, Eden to Capbell (Belgrade) Telegram No.149, Foreign Office, 4 February 1937.

kendilerini zor durumda bırakacağı yönündeydi⁶⁹. İtalya bu anlaşmayı Balkanlarda kendisine karşı yapılmış bir ittifak olarak görüyordu ve özellikle Habeşistan'ın işgalinin tamamlanmasından sonraki süreçte bu ittifakı zayıflatmak ve mümkünse ortadan kaldırmak için gizlice faaliyetlerde bulunuyordu. 24 Ocak 1937'de Bulgaristan ve Yugoslavya arasında imzalanan dostluk anlaşması bu girişimlerin bir sonucuydu. Türkiye bu anlaşmanın da İtalya'nın desteği ve teşvikiyle imzalanmış olduğuna inanıyordu. Gerçekten de İtalya'nın Ankara ile bir dostluk anlaşması imzalamak gibi bir niyeti yoktu; Ciano'nun kalem almış olduğu diplomatik belgelerde de açıkça dile getirdiği üzere İtalya'nın temel dış politika önceliği Ankara ile değil Belgrat'tı⁷⁰. Bu anlaşma bunu açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Dolayısıyla Ankara'da giderek artan bir şekilde, 24 Mart 1937'de imzalanan İtalyan-Yugoslav Anlaşması'nın⁷¹ “Balkanlardaki statükonun korunmasına yönelik yeni bir garanti” olduğuna yönelik açıklamalarının “samimi” olmadığı düşüncesi hâkim olmaya başladı. Bulgaristan ve İtalya bir taraftan hızla silahlanmaya devam ederken⁷² Yugoslavya Balkan Antantı'ndan hızla uzaklaşmaya ve giderek daha da belirgin bir hale gelmeye başlayan Roma-Berlin eksenine kaymaya başlıyordu⁷³.

⁶⁹ Türkiye-Yugoslavya ilişkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Dilek Barlas and Anđelko Vlastic, *The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav Relations (1934-1941): Yugoslav Perspective*, *Middle Eastern Studies*, Vol.52, 2016, İ 52:6, 1011-1024

⁷⁰ CDP, “Agreement with Yugoslavia, 4 February-26 March 1937”, s.93.

⁷¹ Anlaşma Yugoslavya açısından oldukça önemli bir diplomatik başarı olarak görülüyordu. İtalya ve Yugoslavya arasında 1924 yılında imzalanan dostluk anlaşması 1929'da yenilenmemiş ve özellikle Arnavutluk sınırı ve Fiume konusunda iki ülke arasındaki gerginlik etkileri artan bir şekilde devam etmişti. Bu nedenle anlaşma özellikle sınırlarına yönelik İtalyan tehdidinin “bertaraf edilmesi” açısından bu saldırmazlık anlaşması (non-agression pact) Yugoslavya için büyük bir önem taşıyordu. Bu anlaşma ile Yugoslavya Batı sınırlarını “tümüyle” güvenlik altına aldığına inanıyordu.

⁷² İtalya'nın Londra Büyükelçisi Kont Grandi 19 Mart'ta Eden ile yaptığı görüşmede İtalya'nın yeniden silahlanmaya gitmesinin kesinlikle Fransa, İspanya, Yugoslavya, Türkiye ya da Yunanistan'a yönelik bir eylem olmadığını savunacaktı. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (DBFP) 1919-1939, Series 2, Vol.18, Eden to Sir E. Drummond, No. 316, Foreign Office, 19 March 1937*. O halde Grandi'nin bu sözünden silahlanmanın İngiltere ve Sovyet Rusya'ya karşı yapıldığı anlamı çıkabilir. Nitekim Eden de benzer bir anlamı çıkarmış olmalı ki bu görüşmede İngiltere'nin “kızgınlık biriktiren (harbour resentment) bir devlet olmadığını, Almanya'ya karşı savaşılmasına rağmen sonrasında bu devletle dost olmayı bildiğini ifade edecekti.

⁷³ DBFP, Series 2, Vol.18 “Minute by Mr. Eden on Anglo-Italian relations”, Foreign Office, 1 April, 1937; DBFP, Series 2, Vol.19, Eden to Campbell, No.249, Foreign Office, 14 October 1937.

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Anlaşma hem Londra hem de Ankara’da büyük bir şok etkisi yarattı. İtalya bu iki ülke ile görüşmelerde bulunmuş ve Akdeniz’de gerginliğin azaltılması konusunda güvence vermiş ancak şimdi bu gerginliği daha da tırmandıracak bir anlaşmaya imza atmıştı. Dolayısıyla 1937 yılı başında Akdeniz’de oluşan iyimser hava bu anlaşma ile dağılmaya başladı. 28 Mayıs’ta İngiliz Büyükelçi Loraine ile yaptığı görüşmede İnönü İngiliz-İtalyan Anlaşması’nın sonuçsuz kaldığını, Yugoslavya’nın ise böylesi bir anlaşmayı imzalayarak fazla ileri gittiğini dile getirecekti⁷⁴. Benzer bir şekilde Londra İtalya’nın Akdeniz’deki eylemlerinden giderek artan bir şekilde rahatsızlık duymaya başlamıştı. Foreign Office, İtalya’nın Akdeniz’de bir savaş hazırlığı içerisinde olduğuna inanıyordu⁷⁵. 5 Temmuz’da *Committee of Imperial Defence* Kabine’ye sunduğu teklifte İtalya’nın güvenilmemesi gereken bir devlet olduğunu belirtecek ve 15 Kasım 1933’de Kabine’nin İtalya, Fransa ya da Amerika’dan gelebilecek olası bir saldırıya yönelik özel bir savunma önlemi için herhangi bir harcama yapılmasına gerek yoktur” yönünde almış olduğu kararın yürürlükten kaldırılmasını önerecekti. Öneri 14 Temmuz’da Kabine’de kabul edilecekti⁷⁶. Bu karardan anlaşılacağı üzere Akdeniz’deki statüko yeniden ciddi bir tehdit altına girmiş, İngiltere olası bir savaş için hazırlıklar yapmaya başlamıştı.

İtalyan-Yugoslav Anlaşması’na yönelik Ankara’nın tepkisi Atina ile bir ittifak arayışına girmek oldu. Tarihsel süreçte her zaman savaşlar ve etnik gerginliklerle anılan Türk-Yunan ilişkileri, Yunanistan’ın Megali İdea projesinin 1922 yılında büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmasıyla birlikte

⁷⁴ DBFP, Series 2, Vol.18, Loraine to Foreign Office, No.549, İstanbul, 28 May 1937.

⁷⁵ DBFP, Series 2, Vol.18 “Minute by Mr. O’Malley on planning for war in the Mediterranean”, No. 246, Foreign Office, March 4, 1937. İtalyan-Yugoslav Anlaşması İngiltere nezdinde büyük bir kaygının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Söylentiler Türkiye ve İtalya arasında da benzer bir anlaşmanın imzalanacağı yönündeydi ve İngiltere bu gelişmelerden kaygı duymaya başlamıştı. İngiltere’ye göre İtalya’nın amacı Türkiye’yi İngiltere’nin yörüngesinden uzaklaştırmaktı. Nitekim İngiliz Dışişleri Ankara’ya gönderdiği raporunda Türkiye ve İtalya arasında benzer bir anlaşmanın imzalanmaması yönünde her türlü girişimin gerçekleştirilmesi talimatını verecekti. (Instructs him to use his influence to prevent any treaty negotiations between Italy and Turkey.) Bkz. DBFP: Series 2, Vol.18, Foreign Office to Sir P. Loraine (Angora), No.369, Foreign Office, April 3, 1937; DBFP Series 2, Vol.18, Sir M. Lampson (Cairo) to Eden, No.451, 30 April 1937; DBFP: Series 2, Vol.18, P. Loraine (Istanbul) to Eden, No.432, İstanbul, April 23, 1937.

⁷⁶ DBFP, Series 2, Vol.19, Memorandum by Eden on the present phase in Anglo-Italian relations, and the question of the final recognition of Italian sovereignty in Abyssinia”, No.115, 2 September 1937

yavaş yavaş normalleşme sürecine girmeye başlamıştı. Lozan Anlaşmasıyla birlikte Türkiye ve Yunanistan arasındaki başta sınır sorunları olmak üzere birçok mesele kesin bir karara bağlanmış bundan sonraki süreçte her iki ülke de ekonomik olarak kalkınma ve yeniden yapılanma sürecine girmişti. Dolayısıyla kendi iç sorunlarına yoğunlaşan ve bu nedenle dış politikada statükonun devamından yana bir siyaset benimseyen her iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir yumuşama görülmeye başlanmıştı. 1928 yılında yeniden iktidara gelen Venizelos dünya ekonomik bunalımının etkisiyle ekonomik olarak çökmekte olan Yunanistan'ın topraklarını *revizyonist* İtalya ve Bulgaristan'a karşı güvenlik altına alabilmek amacıyla Türkiye ile yakınlık kurmak istemiş, benzer dış politika tehdidine maruz kaldığına inanan Ankara'nın olumlu karşılık vermesi üzerine iki ülke arasında 1930 yılında bir dostluk anlaşması imzalanmıştı. Venizelos 1933'te yapılan seçimleri kaybedince iktidarından olmuş; ancak iki ülke arasındaki yakınlaşma Panagis Tsaldaris Hükümeti döneminde de devam etmişti. Almanya'da Hitler'in iktidara gelişi, İtalya ve Bulgaristan'ın *revizyonist* söylemleri, Yugoslavya ve Bulgaristan arasında Ege'ye inebilmek için gerçekleştirilmesinden kaygılanılan *Slav ittifakı* gibi gelişmeler tarafları daha da yakınlaştırmış ve iki ülke arasında 14 Eylül 1933'te yeni bir dostluk anlaşması imzalanmıştı. 1934 yılında ise bu iki devlet İtalyan tehdidine karşı güvenlik arayışındaki Yugoslavya ve Romanya'yı da ikna ederek bir Balkan Antantı'nın oluşmasına öncülük etmişti. 9 Şubat 1934'te imzalanan bu Antantın temelde amacı Balkanlarda İtalyan ve Bulgar tehdidine karşı bir güvenlik çemberi oluşturmaktı. Bundan sonraki süreçte de iki ülke arasındaki karşılıklı güven ve işbirliği geliştirilerek devam etmişti. Hatta iki ülke arasındaki bu yakınlaşma, Yunanistan'daki siyasi gerginlikler ve rejim değişikliğinden hiçbir şekilde etkilenmemişti. Örneğin Mart 1935'te muhalefetteki Venizelos yanlısı askerler Girit'te hükümete karşı bir isyan başlattığında Ankara, mevcut hükümete destek vermiş; hatta Bulgaristan'ın bu durumdan istifade etmesinin önüne geçebilmek için Doğu Trakya'da askeri yığınak dahi yapmıştı⁷⁷. İsyana bastırılmasına rağmen Yunanistan'daki siyasi istikrarsızlık devam etmiş ve sonunda Tsaldaris yönetimi istifa etmek zorunda

⁷⁷ Sotiris Rizas, "Geopolitics and Domestic Politics: Greece's Policy Towards the Great Powers During the Unravelling of the Inter-War Order, 1934-1936", *Contemporary European History*, Vol. 20, No. 2 (May 2011), pp. 137-156; "Greek Revolt", *Times*, 4 March 1935, s.14; "The Greek Revolution", *Times*, 4 March 1935, s.15; Bestami Sadi Bilgiç, *Turkish-Greek Relations in the Interwar Era: From War to Détente, c.1923-1940*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, George Washington University, 2004, s.222;

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

kalmıştı. Böylece Yunanistan’da 1941 yılına kadar sürecek olan “Metaksas rejimi” başlamıştı⁷⁸. Metaksas’ın iktidarı Türkiye’de memnuniyetle karşılanmıştı. Bunun temel nedeni özellikle dış politika ise Metaksas ve Atatürk iki ülkenin savunma ihtiyaçlarını aynı olduğu konusunda ortak bir kanaate sahipti. Bunun en önemli göstergelerinden birisi Türkiye’nin boğazlara ilişkin revizyon talebine Yunanistan’ın destek vermiş olmasıydı⁷⁹. Yunanistan açık bir şekilde Lozan anlaşmasının revize edilmesine onay vermişti⁸⁰. Şimdi, Antant üyesi Yugoslavya’nın bölgede yayılcı siyasetinden en çok endişe ettiği Bulgaristan ve İtalya bir dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalamış olması ve İtalya’nın Akdeniz’deki eylemleri karşısında bu iki devlet yeniden alternatif bir ittifak arayışına girmişti.

Yugoslavya’nın pakta alternatif arayışlarına paralel olarak Balkan Antantı’nın ciddi bir krize girdiği süreçte Atina ve Ankara arasında ortak hareket etme düşüncesi daha da güç kazanmıştı⁸¹. İşte bu arayış kapsamında

⁷⁸ Ioannis Metaksas, *Logoi kai Skepseis, 1936-1941*, Tomos Defteros, Ekdoseis Govosti, Athina

⁷⁹ Konstantinos Svolopoulos, *İ Elliniki Eksoteriki Politiki 1900-1945*, Ekdoseis Hestia, Athina, 1992, 253.

⁸⁰ Dış politikada böylesine tehlikeli bir dönemece girildiği süreçte Yunanistan’da iç siyasette oldukça çalkantılı günler yaşanıyordu. Metaksas yoğun girişimlerine rağmen 4 Ağustos 1936 yılında ilan etmiş olduğu “Metaksas Rejimi”ni Yunan toplumunun bazı kesimlerine kabul ettirmekte zorluk çekiyordu. Yoğun baskı ve sansüre rağmen rejime karşı tepkiler ve gösteriler 1937 yılında da tüm şiddetiyle devam ediyordu. Bir tarafta faaliyetleri yasaklanan partilerin (Metaksas kendi partisini dahi yasaklamıştı) karşı darbe yapabileceği endişesi diğer tarafa ilan etmiş olduğu rejime karşı gelen kitlelerin istifa çağrısı ve Yunanistan’da güçlenen komünist etki. Nisan ayında 20.000’den fazla Yunanlı’nın katıldığı bir gösteri düzenlenirken “tiranlığa son” sloganları atılmış, Metaksas sert eleştirilere maruz kalmıştı. Bu gösteriler nedeniyle çok sayıda kişi komünist propagandası yaptıkları iddiasıyla tutuklanmış, komünist parti KKE’ye göre Metaksas yönetiminin uygulamaları nedeniyle Yunanistan büyük bir hapishaneye dönüştürülmüştü. Kısacası Yunan toplumu Birinci Dünya Savaşı ve Küçük Asya yenilgisi arası dönemde etkilerini sert bir şekilde hissetmiş olduğu yeni bir “milli bölünme” tehdidi ile karşı karşıyaydı. Spiros Linardatos, *I Tetartou Augoustou*, Themelio, Athina, 1966, s.76-78; Marina Petrakis, *The Metaksas Myth: Dictatorship and Propaganda in Greece*, IB Tauris, 2011; J. V. Kofas, *Authoritarianism in Greece: The Metaksas Regime*, Coloumbia University Press, New York, 1983; *To Kommunistiko Komma Elladas stin Pali kata tou fasismo kai tou polemou*, Vol. IV, 1934-1340, Ekdoseis KKE, Athina 1974, s.405; “Parties active in Greece”, *The New York Times*, 6 January 1937; “Greeks Demonstrate against Dictatorship”, *New York Times*, 6 April 1937.

⁸¹ İtalya’nın Atina Büyükelçisi Boscarelli’ye göre Balkan İttifakında kimi zaman yaşanan sorunların çözümü konusunda Türkiye ve Yunanistan arasında mükemmel bir uyum ve dostluk vardı. Bu, basına yapılan açıklamalarda da açıkça görülüyordu. *DDI, Settima Serie 1922-1935, Vol.XIV, Il Ministro Ad Atene*, Boscarelli, Al Ministro Degli Esteri, Ciano, Atene, 2 gennaio 1937, Documenti 4, s.5-6

İnönü Mayıs ayında Atina'yı ziyaret etmişti. Burada yapılan görüşmede İnönü ve Metaksas'ın üzerinde hemfikir olduğu temel konu şuydu: Eğer İngiltere'nin Akdeniz'deki pozisyonu zayıflar, buna karşın İtalyan etkisi artarsa bu her iki ülke için de büyük bir felaket olacaktı⁸². Yugoslavya'nın dış politikada Alman-İtalyan eksenine dâhil olmakta kararlı görüldüğü bu atmosferde iki ülke yeni bir arayışa girme zorunluluğu hissetmişti⁸³.

Ankara ve Atina arasındaki ittifak arayışının devam ettiği süreçte Akdeniz'de İngiliz-İtalyan gerginliği giderek artan bir şekilde yükselmeye devam ediyordu. Eylül ayı başında Ocak ayında iki ülkenin Akdeniz'deki statükonun korunması konusunda kesin uzlaşmaya vararak yayınladıkları deklarasyondan oldukça uzaklaşmıştı. Temmuz ayından itibaren bölgedeki korsan faaliyetler ciddi bir soruna dönüşmüş, İtalya, İngiltere ve Rusya'ya ait gemiler bu nedenle sıklıkla batırılmaya başlamış; bu durum kısa bir süre içerisinde Akdeniz'in güvenliğini tehdit eden bir unsura dönüşmüştü. Bu noktada devletler karşılıklı olarak birbirlerini suçluyordu⁸⁴. Örneğin 30 Ağustos'ta Akdeniz'de Sovyetlere ait bir gemi batmış, Sovyet Hükümeti bu gelişmeden dolayı İtalya'yı suçlamıştı. Bu gelişmenin insani prensiplere ve uluslar arası hukuka aykırı olduğunu savunan Sovyet Hükümeti, geminin İtalyan bir denizaltı tarafından batırıldığına dair kanıtlara sahip olduğunu iddia etmiş zararın karşılanmasını talep etmiş ve hükümete bir de nota vermişti⁸⁵. Rusya ile yaşanan kriz nedeniyle İtalya diplomatik ilişkilerin kesilmesini dahi gündemine almıştı⁸⁶. İşte tüm bu korsanlık ve gemi batırma faaliyetlerine son vermek için İngiltere ve Fransa'nın girişimleriyle 10-14 Eylül tarihleri arasında Nyon'da Akdeniz'in Güvenliği konulu bir konferans toplanmasına karar verilmişti.

⁸² DBFP, Series 2, Vol.18, Loraine to Foreign Office, No.549, İstanbul, 28 May 1937.

⁸³ DBFP, Series 2, Vol.19, Eden to Campbell, No.249, Foreign Office, 14 October 1937.

⁸⁴ “Neoi torpillismoï eis Mesogeion. Evithisti ena italikon ploton nosokomeion”, *Akropolis* 9 septemvriou 1937

⁸⁵ *DDI, Settima Serie 1922-1935, Vol.XII, L'ambasciata Di Gran Bretagna A Roma Al Ministero Degli Esteri, Roma, 8 settembre 1937, Documenti 307, s.365-366*; “H diaskepsis ton mesogeiakon kraton sinerhetai en meso atmosfairs mestis sovarotaton anisihion”, *H Proia*, 8 septemvriou 1937

⁸⁶ “H diaskepsis ton mesogeiakon kraton sinerhetai en meso atmosfairs mestis sovarotaton anisihion”, *H Proia*, 8 septemvriou 1937

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Ancak taraf olmasına rağmen İtalya bu toplantıya katılmamıştı⁸⁷. Bu, İtalya ve İngiltere arasındaki ilişkilerin hala normalleştirilememiş olduğunun bir kanıtıydı. Bu konferansta gemilere yönelik yasadışı saldırılara karşı koyulabilmesi için Akdeniz’de bir donanma gücü oluşturulması ve her bir donanmanın daha rahat hareket edebilmesi için Akdeniz’in bölgelere ayrılması alınan önemli kararlar arasındaydı⁸⁸. 9 devletin imza koyduğu anlaşma genel olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile bölgede oluşturulan kolektif güvenliğe katkı sağlayacağı şeklinde değerlendirilmişti. Örneğin anlaşmanın imzalanmasından sonra Sovyet Delegasyonu bunu şu şekilde ortaya koyacaktı. “...this Agreement represents a partial realisation of the idea of collective security and likewise of the idea of regional agreements. The rapid success of this Conference, like that of last year's Conference at Montreux, can be explained, I believe, principally by the fact that those who took part in both Conferences belong to the peace front and they take their stand on the ground of collective security, regional agreements, inviolability of international obligations and other ideas which constitute the basis of the League Covenant.

⁸⁷ DBFP, Series 2, Vol.19, Eden to Ingram (Rome), Telegram No.123, Foreign Office, 5 September 1937. Konferansa katılan ülkeler şunlardı: İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Mısır, Yunanistan, Romanya, Sovyet Rusya, Yugoslavya ve Türkiye. İspanya konferansa davet edilmemişti. İtalya’nın itirazı söz konusu konferansın kendisine danışılmadan bir oldu-bitti ile toplanmasına karar verildiğini öne sürmüştü ve bu nedenle katılmayı reddetmişti. “H Italia harakterizei os praxikopima tas apofaseis tis diaskepseos tis Nion kai prokitai na lavi apofaseis”, Akropolis, 20 Septembriou 1937. Aslında İtalya’nın konferansa dahil olmayışındaki temel nedenlerden birisi Sovyetlerle yaşanan uzlaşmazlıktı. Popolo d’Italia’ya göre Sovyetlerin İtalya’nın konferansa dahil olmasının istenmediğine yönelik sarf ettiği “provokatif” açıklamalardı. Gazeteye göre ayrıca Rusya’nın böylesi bir tutum benimsemesindeki temel neden bu konferansa karşı olmasıydı. 8 Eylül’de Eden Londra’da İtalyan maslahatgüzar Crolla ile yaptığı görüşmede bu konuda İtalyan Hükümeti ile aynı görüşte olduğunu dile getirecekti. Ancak İtalya’nın konferansa katılmasının genel bir uzlaşmaya varılabilmek için hayati olduğunu dile getirecek ve maslahatgüzardan İtalyan Hükümetini bu konuda ikna etmesini isteyecekti. Eden’e göre eğer İtalya razı gelirse Rusya’ya konferansı sabotaj etme girişimlerini imkânını ortadan kaldıracaktı. Ancak maslahatgüzar İtalyan Hükümetinin Rus Hükümetinin tutumu, Sovyet basınının “İtalya’ya yönelik saldırgan tutumu” ve Fransa’nın tutumu nedeniyle konferansın başarılı olma şansını oldukça düşük gördüğünü dile getirecek ve Eden’in teklifini reddedecekti. *DDI*, *Settima Serie 1922-1935*, Vol.XII, Crolla, al Crano, Londra, 8 settembre 1937, Documenti 302, s.361-362; “H Italia arneitai na metashi tis diaskepseos katopin tis epidothisis diakinoseos ton Soviet”, Akropolis, 9 Septembriou 1937

⁸⁸ DBFP, Series 2, Vol.19, Edmond (Geneva) to Foreign Office, Telegram No.154, Geneva, 11 September 1937; DBFP, Series 2, Vol.19, Edmond to Foreign Office, No.172, Geneva, 17 September 1937

The experience of the two Conferences I have mentioned shows that it is only on the basis of these ideas that useful international collaboration is possible for the elimination of the perils threatening the peace and security of nations. This conclusion, in my opinion, adds particular importance to the Nyon Arrangement”⁸⁹.

Akdeniz’deki bu gelişmeler Türkiye ve Yunanistan’ı daha da yakınlaştırmıştı. Nyon konferansından birkaç gün önce, 4 Eylül’de Atatürk’ün talimatıyla Aras Metaksas ile görüşmelerde bulunmak için Atina’ya gitmiş, burada yapılan görüşmede konferansta ortak bir politika benimsenmesi kararlaştırılmıştı⁹⁰. İtalya’nın kendisini doğrudan ilgilendiren bir krize çözüm bulunmasını amaçlayan bir konferansa katılmaması Montrö Sözleşmesi’nde olduğu üzere Türkiye’yi endişelendirmişti⁹¹. Bu nedenle Ankara ve Atina arasındaki ittifak arayışına hız verildi. 14 Ekim’de bu kez Metaksas Ankara’ya resmi bir ziyarette bulundu.

İngiliz-İtalyan Dostluk Anlaşması ve İtalya’nın Montrö Sözleşmesi’ne Dâhil Olması

İtalya’nın konferansa dâhil olmaması şüphesiz en fazla İngiltere’yi endişelendirmişti. İngiltere’ye göre 2 Ocak 1937’de imzalanan deklarasyondaki hiçbir maddeyi yerine getirmediği gibi kesin bir anlaşma için yeni koşullar öne sürmeye devam ediyordu⁹². İngiltere’nin bir an önce gerçekleştirilmesini istediği talebi Mussolini’nin İspanya’da Franko’ya olan desteğini çekmesi ve iki taraf arasında 2 Ocak 1937’deki deklarasyonun anlaşmaya dönüşmesiydi.

⁸⁹ DBFP, Series 2, Vol.19, “Report of the second plenary meeting of the Mediterranean Conference, held at Nyon on September 14, 1937, at 12:30 p.m”, No.167, Geneva, 17 September 1937. Kısa bir süre sonra 30 Eylül’de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Nyon Anlaşması’nda vurgu yapılan tehditlere gizli bir anlaşma imzalanmıştı. DBFP, Series 2, Vol.19, “Agreement between the Naval Representatives of France, Italy, and Great Britain for the Protection of Merchant Shipping in the Mediterranean against the Attacks referred to in the Nyon Agreement”, No.214, Paris, 30 September 1937.

⁹⁰ “O k. Rousdi Aras dielthe hthes di’Athion eis sinomilian meta ton k.k. Metaxa kai Mavroudi”, *I Proia*, 5 septemvriou 1937

⁹¹ DDI ,Settima Serie 1922-1935, Vol.XII, Il Segretario Generale Aggiunto Della Delegazione Alla S.D.N., Bova Scoppa, al Ministro Degli Esteri, Ciano, 10 settembre 1937, Ginevra, Documenti 307, s.365-366. İtalya açısından konferansa ilişkin rahatsızlık yaratan bir başka önemli nokta Türk ve Rus heyetleri arasındaki uyumdu. Skoppa’ya göre Konferans sırasında Aras’ın Sovyet delegasyonun desteklemişti.

⁹² DBFP, Series 2, Vol.19 Comments by Mr. Eden on Note commnicated by French Charge d’Affaires on August, 1937, No.110, Foreign Office, 1 September 1937

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve
Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Ancak İtalya Habeşistan’ın İtalya’ya ait olduğunun resmen kabul edilmesi halinde bunun gerçekleşmesi konusunda diretiyordu. 23 Aralık 1937’de İtalya bu siyasetini yayınladığı memorandumda şu şekilde ortaya koyacaktı: “*The Italian Government are still of the opinion that the problem of relations between Italy and Great Britain should be approached and solved in its entirety and not partially. All the subjects should be discussed, and amongst them naturally also that of the recognition of Italian sovereignty over Ethiopia. This is a purely moral question, but it is a fundamental one for Italian public opinion, and could not, therefore, be left out of a general settlement of Anglo-Italian relations*”⁹³.

İtalya’nın bu kararlı tutumu İngiltere’yi zorunlu olarak bir yol ayrımına getiriyordu: Ya iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi ve sorunlara İtalya’nın istediği şekilde bir çözüm bulunması yönünde bir girişim başlatılacak ya da Akdeniz’de olası bir Alman-İtalyan ittifakına karşı bir savaş göze alınacak. İngiltere birçok nedenden ötürü birinci seçeneği tercih etti. Bu nedenler içerisinde en önemlilerinden birisi de Yakınoğu ve Ortadoğu’da İtalya’nın yoğun bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu Anti-İngiliz propagandasıydı. Eden’e göre İtalya’nın temel dış politika amacı dış politikasını Alman dış politikası ile birleştirmektir. Bu amaçla her iki devlet de Yakınoğu ve Ortadoğu’da Anti-İngiliz bir propaganda içerisindeydi⁹⁴. Özellikle 1937 yılı başından itibaren Kont Ciano ile yapılan neredeyse tüm diplomatik görüşmelerde İtalya’nın bu girişiminden vazgeçmesi çağrısı yapılmış ancak bir türlü sonuç alınamamıştı. Kont Ciano 10 Mart 1938’de İngiltere’nin Roma Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede açık bir şekilde söz konusu bu propagandanın İngiliz-İtalyan uzlaşmazlığının bir sonucu olduğunu ve sonlanmasının ancak taraflar arasında tam bir fikir birliğinin ortaya çıkması halinde mümkün olabileceğini ifade etmişti⁹⁵.

İngiltere’nin bölgede benimsemiş olduğu uzlaşmacı (*conciliatory*) politika kısa süre içerisinde Türk-İtalyan ilişkilerine de yansdı. İtalya ve İngiltere arasında Habeşistan pazarlığı devam ederken (İngiltere, 1938 yılı

⁹³ DBFP, Series 2, Vol.19 Viscount Halifax to the Earl of Perth (Rome) No.620, Foreign Office, 4 March 1938

⁹⁴ DBFP, Series 2, Vol.18 Eden to Campbell (Belgrade), Telegram No.149, Foreign Office, 4 February 1937

⁹⁵ DBFP, Series 2, Vol.19 Earl of Perth (Rome) to Viscount Halifax No.627, Rome, 10 March 1938

başından itibaren Habeşistan'ın ilhakını tanıyabileceğine yönelik mesajlar vermeye başlamıştı) Türkiye ve İtalya arasında yeni bir yakınlaşma sürecine girildi. 11 Şubat'ta Aras İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Galli ile yaptığı görüşmede İtalya'nın Montrö konusunda bir adım atması halinde Türkiye'nin Balkan Antantı'ndaki müttefiklerine Habeşistan'ın ilhakını tanıması teklifinde bulunacağı güvencesini verdi. 15 Şubat'ta İtalya Ankara'nın bu teklifini kabul ettiğini bildirdi⁹⁶. 18 Şubat'ta Ankara'da Büyükelçi Galli ile yapılan görüşmede konuya ilişkin detaylar son kez müzakere edildi ve görüşme sonrasında Galli Roma'ya gönderdiği telgrafta Türkiye'nin İngiltere ve Rusya'nın tepkisini göze almaya razı gelerek kesin olarak Etiyopya meselesinin iki ülke arasında bir sorun olmaktan çıkmasını istediğini belirtti⁹⁷.

Bu prensip anlaşmasının ardından Balkan Antantı'nın 25-27 Şubat'ta Ankara'da gerçekleştirilen altıncı olağan görüşmelerinde Habeşistan'ın işgalinin tanınması konusunda önemli bir karar alındı. Konferans sonunda yayımlanan resmi bildiri Antantın Milletler Cemiyeti'ne bağlılığını bildiriyor, hiçbir devletin iç işlerine müdahale edilmeyeceğine vurgu yapıyor ve buna karşın hiçbir devletin de kendi iç işlerine müdahil olmaması çağrısında bulunuyor ve Akdeniz'de İngiltere, Fransa ve İtalya ile dost ilişkiler geliştirilmek istendiği dile getiriliyordu⁹⁸. Bildiri ayrıca Antantın "aradan geçen zaman zarfında artık Habeşistan sorunu" olmadığı dile getirilirken İtalya'nın Montrö boğazlar sözleşmesini tanımasının beklendiği ifade ediliyordu. Bu resmi olmasa da bu dolaylı olarak Türkiye'nin de Habeşistan'ın ilhakını tanıdığını gösteriyordu. Nitekim Ankara ve Roma'dan Alman dışişlerine gelen telgraflarda İtalyan basınında hükümetin Montrö'yü tanıma konusunda yakın bir gelecekte bazı adımlar atmak niyetinde olduğuna yönelik haberler yer aldığını rapor ediliyordu⁹⁹. Toplantıdan çıkan bu karar İtalya'da memnuniyetle karşılandı. *Giornale d'Italia* "Balkan Antantı üyelerinin İtalya ile samimi ilişkiler

⁹⁶ Bkz. *DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol.VIII, L'incaricato D'affari ad Ankara, Galli, al Ministro Degli Esteri, Ciano, Ankara, 11 febbraio 1938, Documenti 134 s.156; DDI, Ottova Serie 1935-1939, Vol.VIII, Ciano, al Galli Roma, 15 febbraio 1938, Documenti 152 s.181-182.*

⁹⁷ *DDI, Settima Serie 1922-1935, Vol.XIII (1 gennaio - 23 aprile 1938) L'ambasciatore Ad Ankara, Galli, Al Ciano Ankara, 18 febbraio 1938, Documenti 180, s.270.*

⁹⁸ "Balkan States' Relations with Italy: Hastening to get on better terms", *Guardian*, 1 March 1938

⁹⁹ Documents on German Foreign Policy (DGFP) 1918-1945, Series D, Volume V, Poland; the Balkans; Latin America; the Smaller Powers June 1937-March 1939, Foreign Ministry to the Embassy of Italy, 23 March 1938

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve
Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

gelişmeler arzusunda olduklarını ve akıllıca bir siyasi realizm örneği olduğunu yazacaktı¹⁰⁰.

Türkiye ve İtalya cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Londra ve Roma arasındaki görüşmeler nihayet 16 Nisan’da imzalanan Roma Anlaşması ile son buldu¹⁰¹. Bu anlaşma ile İtalya, 25 Mart 1936’da imzalanan Donanma Anlaşması’na katılmayı kabul ederken taraflar Akdeniz ve Afrika’da iki ülke arasında sorun yaratan tüm meseleler konusunda kesin bir uzlaşmaya vardı¹⁰². Bu anlaşma ile taraflar askeri bilgi paylaşımı, Süveyş Kanalı, Ortadoğu ve Afrika’daki uzlaşmazlıkların giderilmesi, özellikle İtalya’nın bölgedeki propaganda eylemlerinin sonlandırılması gibi çok önemli konularda uzlaşmaya vardı¹⁰³. Ayrıca bu anlaşma ile İtalya Aden’in İngiliz mandası olduğunu kabul ederken İngiltere Habeşistan’ın İtalya’ya ait olduğunu onaylıyordu. Böylece 1937 yılı başında büyük umutlarla başlayan ancak daha sonra tam bir fiyaskoya dönüşen uzlaşma arayışlarına nihayet bir çözüm bulunmuş oldu. İtalyan *Messaggero* gazetesi bu anlaşmanın Avrupa’nın tarihinde oldukça önemli bir dönüm noktası olduğunu ve bu nedenle genel olarak bölgedeki tansiyonun düşürülmesinde büyük bir öneme sahip olduğunu yazdı. Gazeteye göre bu anlaşma ile son zamanlarda etkileri oldukça sert bir şekilde hissedilen gerginlik sürecinin kesin olarak son bulduğunu ve Akdeniz ve Afrika’da bir güven ve işbirliği atmosferi oluşturduğunu öne sürdü¹⁰⁴. İşte bu anlaşmanın Türkiye açısından en önemli getirisi İtalya’nın nihayet Montrö Sözleşmesi’ne dahi olmayı kabul etmesi oldu. İtalyan-İngiliz görüşmelerine paralel olarak Ankara ve Roma arasında yürütülen görüşmeler nihayet olumlu bir şekilde sonuçlandı ve İtalya 2 Mayıs 1938’de sözleşmeye dahil olmayı kabul etti.

Sonuç

Sonuç olarak tam iki yıllık oldukça sancılı süreçte Türkiye’nin sabırlı ve ısrarlı bir şekilde izlemiş olduğu politika başarılı oldu, İtalya’nın sözleşmeye dahil olmasıyla birlikte Akdeniz’deki güvenlik endişeleri önemli ölçüde azaldı.

¹⁰⁰ İtalyan *Giornale d’Italia*’dan akt. “Rome Pleased”, *Guardian*, 1 March 1938

¹⁰¹ “Anglo-Italian Agreement”, *The Times*, 16 April 1938, s.12

¹⁰² *DDI, Settima Serie 1922-1935, Vol. XIII (1 gennaio - 23 aprile 1938)* Ciano, Al l’ambasciatore Dj Gran Bretagna A Roma, Perth, Roma, 16 aprile 1938., *Nota 316*.

¹⁰³ “Britain and Italy: Text of Rome Agreement”, *The Times*, 18 April 1938, s.6

¹⁰⁴ *Messaggero* akt. “Satisfaction in Italy: Period of Tension Closed”, *The Times*, 16 April, 1938, s. 12

Dahası bu gelişme, Türkiye'nin uzun bir süredir İtalya ile yenilemek istediği 1928 dostluk anlaşması için önemli bir başlangıç oldu. Türkiye'nin bundan sonraki süreçte beklentisi İtalya ile samimi ve dostça ilişkiler geliştirmek ve buradan alacağı cesaretle özellikle Yugoslavya'nın Balkan Antantı'nın güvenilirliğini sarsacak politikaları karşısında daha etkin olabilmektir. Böylece bölgedeki statüko korunabilirdi. İtalya'nın sözleşmeye dahil olması Türkiye'nin diplomatik girişimlerinin yanında İngiltere'nin Akdeniz'deki statükoyu korumak adına İtalya ile yakınlaşma siyasetinin de bir sonucuydu. Özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden sonraki süreçte İngiltere'nin Akdeniz'de izlemiş olduğu politikalar (Akdeniz Paktı, Donanma Anlaşması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye ve Yunanistan'la yakınlaşma girişimleri) İtalya'da büyük bir rahatsızlık yaratmış, bunun farkına varmakta gecikmeyen İngiltere 1937 yılı başından itibaren ilişkilerin normalleşmesi ve Akdeniz'deki savaş atmosferinin dağılması için ciddi bir mesai harcamıştı.

KAYNAKLAR

Arşivler

DDI: I Documenti Diplomatici Italiani

CDP: Ciano's Diplomatic Papers,

DBPO: Documents on British Policy Overseas(London: H.M. Stationary Office, 1954).

FRUS: Foreign Relations of the United States (Washington DC: GPO, 1952)

DDF: Documents Diplomatiques Français 1932–1939

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Ankara: TBMM,1983.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938), Ankara, 1992.

Gazeteler

Cumhuriyet

Ulus

The Times,

The Observer

The Scotsman

Guardian

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı ve
Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dahil Etme Çabaları, 1936-1938

Makedonia,
Esteia,
Proia
Ethniki

Anılar ve Kitaplar

Ciano's Hidden Diary 1937-1938

Oran, Baskın, editor. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim, 2008.

R. Mallet, *The Italian Navy and Fascist Expansionism. 1935–1940*, London, 1998.

İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Metaksas, Ioannis, *Logoi kai Skepseis, 1936-1941*, Tomos Defteros, Ekdoseis Govosti, Athina

Denis Mack Smith, *Mussolini’s Roman Empire*, Penguin Book, London, 1977.

Montreux Boğazlar Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, Çev. Seha L. Meray-Osman Olcay,, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976;

Svolopoulos, Konstantinos, *İ Elliniki Eksoteriki Politiki 1900-1945*, Ekdoseis Hestia, Athina, 1992, 253.

Spiros Linardatos, *I Tetartou Augoustou*, Themelio, Athina, 1966, s.76-78; Marina Petrakis, *The Metaksas Myth: Dictatorship and Propaganda in Greece*, IB Tauris, 2011.

Zisis Fotakis, *Greek naval policy and the Great Powers, 1931–40*, *Journal for Maritime Research*, C.13, S.1, 2011.

J. V. Kofas, *Authoritarianism in Greece: The Metaksas Regime*, Coloumbia University Press, New York, 1983

Makaleler

M.A. Di Casola, “Italo-Turkish Relations Between The Two Wars: The Impact of the Ethiopian Crisis”, *Il Politico*, Vol. 62, No. 2 (181) (Aprile-Giugno 1997), pp. 331-342

Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 16, S.91, 2015, ss.93-126

Barlas, Dilek, “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa'daki İşbirliği Arayışları”, Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, (Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye (23-25 Ekim 1995 İstanbul Gn.Kurm. ATASE Yay., Ankara 1996, s. 265

C. G. Fenwick, "The New Status of the Dardanelles," The American Journal of International Law, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1936), pp. 701-706

Arthur Marder, “The Royal Navy and the Ethiopian Crisis of 1935-36”, The American Historical Review, Vol. 75, No. 5 (Jun., 1970), pp. 1327-1356;

Dilek Barlas and Anđelko Vlasic, The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav Relations (1934-1941): Yugoslav Perspective, Middle Eastern Studies, Vol.52, 2016, İ 52:6, 1011-1024